

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Факультет історії та філософії
Кафедра історії України та спеціальних історичних дисциплін

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему: «Розбудова Білгорода-Дністровського (Четатя-Албе)
в 1918-1940 рр.: правовий та соціально-культурний
аспекти»

«The development of of Bilhorod-Dnistrovskiy (Cetatea Alba)
in 1918-1940: legal and socio-cultural aspects»

Виконала: студентка заочної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Мельник Катерина Павлівна
Керівник д.і.н., доц. Вінцковський Т. С.
Рецензент к.і.н., доц. Петрова Н.О.

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
No ___ від _____ 2025 р.

Завідувач кафедри
_____ БАЧИНСЬКА Олена
(підпис) (прізвище, ім'я)

Захищено на засіданні ЕК No ____
протокол No ____ від _____ 2025 р.
Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)
Голова ЕК

_____ БАЧИНСЬКА Олена
(підпис) (прізвище, ім'я)

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Джерельна база, її структура та наукова цінність.....	7
Розділ 2 Соціально-економічна характеристика повіту Четатя-Албе.....	13
2.1 Географічне розташування та природні умови території повіту Четатя-Албе.....	13
2.2 Аналіз становища соціальних верств суспільства	15
2.3 Економічні та демографічні характеристики міста на початок румунського періоду	18
Розділ 3. Система правового і адміністративного регулювання міста.....	23
3.1 Місцеве управління.....	23
3.2 Вплив правових реформ на місцеве населення	28
Розділ 4. Соціально-культурний розвиток.....	31
4.1 Розвиток культурних закладів	31
4.2 Музейна справа та археологічні дослідження в місті	42
4.3 Релігійні установи міста	47
Розділ 5. Роль архітектурних змін у формуванні міської ідентичності міста	50
5.1 Місто як простір взаємодії культур	50
5.2 Особливості містобудування та архітектури в румунський період	57
Висновки.....	68
Список джерел та літератури	71
Додатки.....	74

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Дослідження розвитку міста Четатя-Албе (нині Білгород-Дністровський) у 1918-40 рр. має велике значення задля розуміння історичної еволюції цього регіону, його ролі в геополітичних процесах та вплив правових та економічних факторів на розвиток міста. Даний період охоплює час коли місто знаходилося у складі королівства Румунія, що призвело до значних змін в політичному, економічному, соціальному та культурному житті місцевого населення.

Актуальність теми обумовлена декількома факторами. По-перше Четатя-Албе в цей період знаходилося на перетині геополітичних інтересів, що встановило специфіку його правового регулювання та економічної політики.

Входження міста до складу королівства Румунія в 1918 році супроводжувалось політикою румунізації, зміною системи місцевого самоврядування, впровадженням освітньої політики та певними змінами в культурному житті населення. Ці аспекти потребують детального дослідження, оскільки вони мали значний вплив на повсякденне життя міста та досі залишаються маловивченими по сьогодні.

По-друге, соціально-культурні зміни в міжвоєнний період, відображають загальні тенденції румунської національної політики. Запровадження румунської мови в адміністративній та освітній сферах, реформи в просвітницькій діяльності, зміни в діяльності релігійних та громадських організаціях – все це мало великий вплив на культурну та етнічну ідентичність міста.

Таким чином, дана тема представляє науковий та практичний інтерес, сприяючи розширенню знань стосовно правових та соціально-культурних аспектів розвитку прикордонних міст в контексті глобальних історичних змін, а також більш глибокому розумінню історії міста Четатя-Албе з початку його заснування по сьогодні.

Метою цієї роботи є комплексний аналіз правових і соціально-культурних аспектів розвитку Четатя Албе у 1918-1940 рр. в умовах румунського правління.

Дослідження спрямоване на виявлення особливостей правового регулювання міського життя, трансформації системи управління, освітньої та культурної політики, а також їхнього впливу на соціальну структуру та культурну ідентичність населення.

Для досягнення поставленої мети необхідно:

- дослідити історію міста періоду з 1918 по 1940-і роки та історичний контекст приєднання Четатя-Албе до королівства Румунія;
- визначити особливості адміністративного та правового розвитку міста та вплив проведених реформ на місцеве населення;
- проаналізувати вплив румунської державної політики на культурну та освітню сфери Четатя Албе;
- розглянути роль архітектурних змін у формуванні міської ідентичності міста.

Таким чином, дослідження дасть змогу краще зрозуміти специфіку правових і соціально-культурних процесів у прикордонних містах Центрально-Східної Європи в першій половині XX століття.

Об'єктом дослідження є комплексний процес правового, адміністративного, соціально-культурного розвитку та реалізації державної політики Королівства Румунія щодо міста Четатя-Албе у 1918–1940 рр. Це охоплює функціонування місцевих органів влади, імплементацію загальнодержавних реформ, трансформацію нормативно-правових механізмів управління, демографічні та етноконфесійні зміни, розвиток громадського й культурно-освітнього життя, а також взаємодію місцевої громади з румунськими державними інституціями в умовах унітарної політики та процесів інтеграції регіону до політичного й культурного простору Румунії.

Предмет дослідження - особливості правового регулювання, адміністративних реформ, культурної політики та соціально-культурних трансформацій у Четатя Албе в 1918-1940 рр.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1918 по 1940 рр. Нижня межа зумовлена переходом міста під контроль королівства Румунія. Верхня межа

визначається червнем 1940 року, коли внаслідок радянсько-румунської угоди Четатя Албе увійшов до складу СРСР, що призвело до кардинальних змін у правовій та соціально-культурній сферах міста.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію повіту Четатя-Албе у межах його адміністративного поділу, визначеного Королівством Румунія у міжвоєнний період. Повіт розташовувався в південно-західній частині регіону Бессарабія, межуючи на півночі з повітом Ізмаїл, на заході з повітом Кагул, на півночі з повітом Тігіна, зі сходу омивався Дністровським лиманом. До його складу входила сукупність волостей, сіл та поселень, адміністративно підпорядкованих повітовим органам влади у м. Четатя-Албе.

Дослідницька методика. Методи класифікації та систематизації використовувалися для впорядкування різнорідних джерел — архівних документів, нормативно-правових актів, матеріалів періодики, адміністративних звітів та картографічних даних. Вони сприяли логічному структурному розподілу матеріалу за тематичними групами, що дозволило вибудувати цілісну джерельну базу. Методична основа дослідження визначається поставленою метою та завданнями. В процесі вивчення міста Четатя-Албе були застосовані загальнонаукові методи аналізу та синтезу, загальноісторичні методи дослідження. Був використаний порівняльно-історичний метод та метод історичних аналогій. В ході опрацювання накопиченого матеріалу застосовувалися також методи статистики, класифікації та систематизації даних.

Методи аналізу та синтезу були використані для виокремлення основних компонентів державної політики Королівства Румунія щодо повіту Четатя-Албе, узагальнення її напрямів, а також для формування цілісної картини соціально-культурних і адміністративних процесів у регіоні. За їх допомогою здійснювався аналіз історіографії, джерельної бази та нормативно-правових документів.

Порівняльно-історичний метод застосовувався для зіставлення особливостей управління та соціально-культурного розвитку Четатя-Албе з аналогічними процесами в інших повітах міжвоєнної Бессарабії та Королівства Румунія. Це

дозволило визначити спільні тенденції та регіональні відмінності, а також оцінити ефективність державної політики в контексті загальнорумунських реформ.

Метод історичних аналогій використано для виявлення повторюваних моделей адміністративних практик, культурної політики та етнополітичних взаємин у різні періоди розвитку регіону. Він допоміг пояснити природу деяких процесів, які мали подібні риси в інших історичних епохах та територіях.

Статистичний метод був застосований у процесі опрацювання демографічних, освітніх, адміністративних і соціально-економічних показників повіту. За його допомогою здійснювалися кількісні вимірювання, обробка переписів, зіставлення статистичних таблиць та виявлення динаміки змін.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, а також додатків.

Перший розділ присвячений джерельній базі її структурі та цінності.

Другий розділ розкриває географічну та соціально-економічну характеристику повіту Четатя-Албе.

Третій розділ присвячений аналізу системи правового й адміністративного регулювання міста у міжвоєнний період.

У четвертому розділі розглянуто особливості соціального й культурного розвитку регіону.

Завданням п'ятого розділу є вивчення ролі архітектурних змін у формуванні міської ідентичності Четатя-Албе.

Розділ 1. Джерельна база, її структура та наукова цінність

Проблематика правового, соціального та культурного розвитку Четатя-Албе у 1918–1940 рр. привертала увагу дослідників, здебільшого, фрагментарно. Комплексних праць, цілковито присвячених саме міському та повітовому розвитку в період румунського правління доволі мало, тож огляд літератури необхідний для визначення стану наукової розробки питання та уточнення місця даної роботи у сучасній історіографії.

Структура джерел дозволяє:

- комплексно реконструювати правову систему й механізми місцевого управління в умовах інтеграції Бессарабії до Королівства Румунія;
- з'ясувати етнічну та соціальну динаміку регіону, що відрізнявся надзвичайною поліетнічністю;
- оцінити вплив правових і адміністративних реформ на економічну, культурну та освітню сфери;
- відтворити зміни в матеріальній культурі, освіті і міському середовищі, використовуючи дані про розвиток шкіл, культурних осередків, інфраструктури;
- спростувати або уточнити усталені історичні уявлення, зокрема про румунську політику щодо національних меншин, використавши документи поліції, виборчих органів і шкільної адміністрації.

Джерельна база дослідження розвитку Четатя-Албе у 1918–1940 рр. є багатоплановою, комплексною та охоплює широкий спектр матеріалів різного походження — документальних та наративних джерел, доповнені працями істориків-сучасників, які здійснили науковий аналіз подій, що допомагає співставити офіційну інформацію з критичними оцінками та інтерпретаціями, що ґрунтуються на нових методологіях і підходах історичної науки.

Особливу цінність мають звіти префектури повіту про економічний стан, діяльність шкіл, розвиток інфраструктури, статистику підприємств, інформацію про роботу поліції та місцевих адміністративних органів, а також матеріали окружної поліційної адміністрації — статистичні таблиці, реєстри громадських

організацій, обліки етнічного складу, документи нагляду за конфесіями та неполітичними товариствами.

Ця група джерел є цінною для вивчення міжетнічних відносин, діяльності громадських структур та контролю держави над багатоконфесійним середовищем повіту.

1. Статистичні та демографічні джерела.

Особливу важливість мають становить перепис населення 1930 року — ключовий документ, що дозволяє відновити етнічний, соціальний та конфесійний баланс населення повіту. Він підтверджує поліетнічність регіону та складну соціальну структуру міст і сіл.

Статистичні матеріали поліції та органів соціальної допомоги, що фіксують кількість госпіталів, шкіл, благодійних установ, відділень соціального страхування, що дозволяє реконструювати структурні зміни в економіці повіту, рівень урбанізації та демографічну динаміку.

Не менш важливими документами є:

- списки примарів, які є можливість прослідити за документом «*Figuri contemporane din Basarabia*» 1939 року, що зберігає інформацію про всі важливі фігури Бессарабії,
- матеріали судових органів та прокуратури, що відображають запровадження румунського законодавства, зміни у цивільному та кримінальному праві., тощо.

Цінність цих джерел полягає в можливості простежити практичну реалізацію реформ «на місцях», а також — у відображенні настроїв населення та форм місцевої взаємодії з владою.

2. Наративні джерела.

Хоча їх кількість є обмеженою, вони дозволяють розкрити:

- індивідуальні свідчення про зміну влади у 1918 р.;

– соціальне життя міста, міжетнічні стосунки, розвиток торгівлі, зокрема можливо виділити такий документ як «Аккерман і містечка його району. Книга пам'яті» — книга історії єврейської громади Аккермана, яку 1983 року в Тель-Авіві видало Товариство емігрантів з Аккермана та околиць.

– мемуари працівників адміністрації, документальні нотатки, звіти науковців (зокрема Пауля Нікореску «Cetatea Albă : monografie istorică» та Г. Авакяна «Cetatea Albă. Cum se distruge un monument istoric» 1924 р.) доповнюють офіційні дані та відкривають побутовий рівень історичних процесів.

3. Матеріали періодичної преси

Регіональна преса Четатя-Албе, а також румунські загальнонаціональні видання є вагомим джерелом для відстеження румунізації адміністративного апарату, освітніх, культурних та релігійних ініціатив; економічних новин, діяльності торгової палати, відкриття нових підприємств; суспільних настроїв і подій — від селянських виступів до культурних святкувань.

Багатомовність преси (румунська, російська, українська) свідчить про поліетнічний характер повіту та взаємодію культур.

1. Румунська історіографія

Румунські дослідники зосереджуються переважно на питаннях адміністративної інтеграції Бессарабії до складу Румунії після 1918 року, правових реформ та модернізаційних процесів.

Значний внесок у вивчення регіону належить:

- Н. Йорга — відомому румунському історику, який досліджував минуле Молдови та Північного Причорномор'я. Його роботи допомагають зрозуміти роль Четатя-Албе в середньовічній історії регіону, розвиток торгівлі, відносини Молдавського князівства з сусідніми державами та значення міста в політичному житті того часу.

- П. Нікореску – досліднику античної та середньовічної історії Четатя-Албе, чия робота важлива для розуміння довготривалої історичної тяглості міського розвитку.

Не менш значущим документом є «Enciclopedia României» 1938 року. Ця енциклопедія комплексно розкриває основні аспекти розвитку повіту від етнічного складу до туристичного розвитку, а також розвиток організацій та фабрик.

Важливо відзначити, що румунська історіографія переважно підкреслює державотворчий і інтеграційний характер реформ, приділяючи менше уваги питанню етнополітичних конфліктів або соціальної напруги. Крім того, зберіглося багато статистичних даних про обсяги грошового обігу в повіті та інші важливі соціально-економічні показники.

2. Радянська історіографія

У радянський період дослідження міста та повіту були підпорядковані ідеологічній парадигмі, у якій міжвоєнна румунська влада трактувалась як «окупаційна».

У працях Нанієва П. та Ключника А., зокрема в їх роботах «Белгород-Днестровский : историко-краеведческое исследование» та «Белгород-Днестровский, том 2» акцент робиться на:

- соціально-економічних труднощах населення;
- репресивному характері адміністрації;
- етнонаціональних протиріччях;
- селянських виступах, зокрема Татарбунарському повстанні.

Ці дослідження містять значний матеріал, проте їх необхідно критично співставляти через ідеологічні інтерпретації. Можемо зазначити, що історичні молдавські документи схильні наголошувати на «благополуччі» повіту, підкреслюючи адміністративну впорядкованість та стабільність місцевого життя, тоді як радянські джерела, навпаки, акцентують увагу на «відсталості» регіону до встановлення радянської влади, що відповідало ідеологічній потребі демонструвати поступ і модернізацію. Саме тому для об'єктивнішої картини

необхідно опиратися не лише на текстові інтерпретації, але й зіставляти їх з фактичними даними про архітектурний розвиток, економічну динаміку та соціальні трансформації. Аналіз розвитку забудови, зміни у структурі господарства, появи нових інфраструктурних об'єктів або, навпаки, їх занепаду дозволяє відтворити реальні процеси, що відбувалися в цей період, і збалансувати суб'єктивізм офіційних наративів.

3. Тематичні напрями, що найменш досліджені

У сучасній історіографії недостатньо опрацьованими залишаються:

- детальна структура місцевої адміністрації Четатя-Албе;
- взаємодія населення з владою;
- локальні практики румунізації в освіті, судах, поліції;
- розвиток культурних установ та музейної справи (включаючи відеоматеріали, фотографії та записи тих часів);
- архітектурні зміни та їхній вплив на формування міської ідентичності (зокрема, стаття Mihaï Tașcă: La Unirea Basarabiei cu România, що розкриває важливий подію, відкриття аеропорту в повіті)
- функціонування економічних інститутів повіту (виноробних кооперативів, торгової палати, курортної інфраструктури, тощо).

Найважливішу групу джерел становлять матеріали органів державної влади Королівства Румунія. До них належать закони та підзаконні акти, що визначали статус Бессарабії після 1918 р.

Особливо значущим було оголошення 12 квітня 1918 року Унії Бессарабії з Румунією. Королівський Указ про оголошення Унії Бессарабії з Румунією був датований вже 22 квітня 1918 року.

Договір про визнання унії Бессарабії з Королівством Румунія було підписано 28 жовтня 1920 року в Парижі Радою послів Великої Британії, Французької республіки, Королівства Італія та Японської імперії, з одного боку, і Королівства Румунія, з іншого боку. Цей договір визнавав суверенітет Королівства Румунія на територію Бессарабії, між Прутом, Дністром, старому кордоні Буковини і Чорного моря.

Договір був ратифікований основними підписантами: Великою Британією, Французькою республікою і Королівством Румунія. Японська імперія визнала факт приєднання Бессарабії до Королівства Румунія лише у 1925 році.

Не менш важливим документом є адміністративна реформа що набрала чинності з 1 жовтня 1925 року, що врегулювала поділ на повіти, пласи та комуни. Кожен повіт мав свій герб. Управління повіта Четатя-Албе було покладене на префекта. За румунським законодавством він був представником уряду у повіті. Префект призначався королівським декретом за поданням міністра внутрішніх справ.

Не можу не відзначити такий документ як «Comisiunea Monumentelor Istorice. Secția din Basarabia. Anuar. III» 1931 р., що повністю розкриває процес археологічних розкопок в 1931 року, складнощі, що виявлялися в ході розкопок, певні роботи з відновлення фортеці та складнощі співпраці з органами влади.

Розділ 2. Соціально-економічна характеристика повіту Четатя-Албе

2.1. Географічне розташування та природні умови

Повіт Четатя-Албе знаходиться на південному заході України, на правому березі Дністровського лиману, приблизно за 18 км від місця, де Дністер впадає в Чорне море. Таке розташування завжди робило місто важливим, бо воно знаходилося на перехресті великих торгових шляхів, які з'єднували Балкани, Причорномор'я та Центральну Європу. Через це місто мало велике значення у всі історичні періоди [6,71].

Загальна площа повіту складає 7595 км². За територією він є четвертим, за величиною, повітом Королівства Румунія, поступаючись лише повітам Тулча, Хунедоара і Тіміш-Торонталь [6,71].

Рельєф є плато, висотою понад 200м на півночі, але закінчується біля моря рівниною (близько 20м заввишки там, де берег обривистий). Плато було порізано на півночі водами, які розділили його на пагорби з гладкою спиною, найдовші з яких орієнтовані з півночі на південь [6,71].

Клімат має середньорічну температуру між 10° та 11°, але з сильними контрастами. Літо зазвичай тепле і навіть спекотне, але досить сухе, а зими м'які, без сильних морозів. Опадів випадає не дуже багато – 300–400 мм на рік. Такі умови добре підходять для вирощування різних сільськогосподарських культур, особливо винограду і садових рослин. Саме тому цей регіон відомий своїм виноградарством [35,72].

Але через малу кількість опадів, в кількох річках повіту влітку немає води. Навіть Дністер, судноплавна річка, страждає від цього клімату. З іншого боку, в регіоні є великі озера – лимани, які сполучаються з морем лише через протоки. Найважливіший з них - Дністровський лиман, що є своєрідною природною гаванню, де зручно розвивати рибальство і торгівлю. Лиман також мав значення для оборони, бо вода і високі береги створювали природний захист. На високому березі стоїть фортеця, яка контролювала водні шляхи, що з'єднували внутрішні землі з Чорним морем [6,71].

Землі тут дуже родючі, переважають чорноземи, які вважаються найкращими для сільського господарства. Саме завдяки цьому тут завжди було розвинене землеробство. Однак на околицях озер та на піщаних косах узбережжя можна зустріти гарні спільноти солончаків та піщаних рослин. Що правда, крім кількох вапнякових кар'єрів, єдиними корисними копалинами є солена вода озер та лікувальна грязь (мінеральний органічний продукт) [6,71].

Окрім родючих чорноземів, значну частину території займали степові ділянки з напівпосушливим кліматом, що створювало умови для розвитку тваринництва. Тут поширювалися випаси для великої рогатої худоби, овець та коней, а також традиційні кочові практики, які частково зберігалися серед болгарських і гагаузьких поселень [7,72].

Річкова мережа була доволі нерівномірною: північ повіту мала численні притоки Дністра, тоді як південна частина страждала від нестачі води. Саме це пояснює поширення криничної системи водопостачання в селах та важливість використання лиманів як резервуарів. Водночас близькість до Дністровського лиману й Чорного моря робила регіон одним із центрів рибальства. Тут ловили осетрових, тараню, бичків, що не лише забезпечувало місцеве населення, а й ставало джерелом експорту [35,72].

Берегова лінія повіту відзначалася наявністю піщаних кіс і дюн, які утворювали природні бар'єри та давали прихисток рідкісним видам птахів. Так, на території сучасного Буджаку збереглися колонії пеліканів, чапель та куликів, які слугували своєрідним індикатором екологічного балансу [6,71].

Наявність лікувальних грязей і солоних озер надавала краю ще й курортного значення. У міжвоєнний період велися дискусії про перетворення узбережжя Дністровського лиману на рекреаційну зону, що мало б поєднати природні ресурси з розвитком туризму [6,71].

Якщо порівняти природні умови Четатя-Албе з сусіднім Ізмаїльським повітом, стає очевидною їхня різниця. Ізмаїльщина мала більш вологий клімат завдяки близькості до Дунаю, що дозволяло вирощувати широкий спектр культур, зокрема кукурудзу та пшеницю, тоді як у Четатя-Албе на перший план

виходило виноградарство й садівництво. Водночас Ізмаїльський повіт був відомий своєю рибальською економікою, тоді як Аккерманський поєднував рибальство з активним розвитком землеробства.

Порівняння з Оргіївським повітом демонструє інший контраст: там переважали зернові культури, а виноградники займали менш як 10 % сільськогосподарських земель. У Четатя-Албе ж клімат і ґрунти виявилися особливо сприятливими для виноградарства, що давало підстави називати його «винною провінцією Бессарабії».

Ще виразніше виглядає відмінність з Тарутинським та Саратським районами, де поширювалися кочові степові господарства з орієнтацією на тваринництво. Тут кліматичні умови обмежували можливості інтенсивного землеробства, тоді як у Четатя-Албе поєднання чорноземів та лиманів створювало унікальний аграрний баланс.

Таким чином, повіт Четатя-Албе посідав проміжне місце між степовими територіями, орієнтованими на скотарство, та більш зволоженими районами, де домінували зернові. Це робило його важливим економічним вузлом, де сходилися різні природно-господарські моделі.

2.2 Аналіз становища соціальних верств суспільства

Повіт Четатя-Албе розділив частку прикордонних територій румунської землі. У мирні часи землі навколо пристаней Четатя-Алба, були густо заселені та перетиналися численними дорогами. Ці шляхи вели на захід, пов'язуючи молдавські міста з польськими.

Орні землі повіту доволі родючі, зернові культури доповнюються доволі відомими виноградниками (Пуркари, Шабо), великі врожаї промислових рослин і велике поголов'я рогатої худоби [7,71].

Оригінальний народний костюм народів, які спільно проживають у повіті, не зберігся. Його стирало співіснування культур, але ще більше - спеціалізація в сільськогосподарській праці [35,72].

На відміну від повітів Бельці чи Сороки, де основною групою були румуни та українці, Четатя-Албе мав більш рівномірний розподіл між етносами. Це створювало унікальну ситуацію, коли жодна громада не могла претендувати на абсолютну культурну чи політичну домінанту. Саме тому у міжвоєнний період тут було найбільше багатомовних періодичних видань: газети виходили румунською, російською та українською мовами, а оголошення для портових робітників нерідко друкувалися одразу кількома мовами.

Згідно з офіційною переписом населення 1930 року, повіт Cetatea Albă налічував 340 459 осіб, з них [35,72]:

- близько 20,9 % — болгари,
- 20,5 % — українці,
- 18,5 % — румуни,
- 17,3 % — росіяни,
- 16,3 % — німці,
- 3,3 % — євреї,
- решта — гагузи, вірмени та інші меншини.

Ця етнічна мозаїка мала відбиток і на мовну, і на культурну ситуацію: мови національних меншин використовувались у побуті й церковному житті, працювали школи, бібліотеки й інші інституції, зокрема які обслуговували громади євреїв і німців [3,72].

Окрім того, за переписом 1930 року село Сарата (в межах повіту Cetatea Albă) було прикладом таких етнічних співвідношень: з близько 2 661 жителя — 1 948 (73,21 %) німців, 316 євреїв, 173 українці, 75 румунів та інші меншини. Це демонструє, як окремі громади могли мати різний етнічний склад залежно від території [3,72].

Для порівняння: у сусідньому повіті Оргеїв (Orhei) частка румунського населення становила понад 50 %, тоді як у Четатя-Албе румуни ніколи не становили абсолютної більшості. Це впливало на політику шкільництва: якщо в Оргеєві активно відкривалися державні румунські гімназії, то в Четатя-Албе зберігалися багатомовні початкові школи (німецькі, болгарські, єврейські), що

отримували часткове фінансування з муніципального бюджету, хоча і впроваджувалась румунська мова на державному рівні.

У містах Бессарабії, зокрема в Четатя-Албе, відсоток «титульної» нації (румунів) був значно нижчим, ніж у сільській місцевості, через історичні політики — як ті, що проводили уряди Російської імперії до 1918 року. Румунська адміністрація після «возз'єднання» розпочала політику румунізації.

Характер урбанізації в Четатя-Албе був відмінний від інших приморських центрів Бессарабії. Наприклад, у Бендері (Tighina) у 1920-30-х роках активно розвивали промисловість (текстиль, харчова галузь), тоді як у Четатя-Албе домінували виноробні підприємства. Це обумовлювало інший соціальний склад містян: більше купців, ремісників і працівників торгівлі, менше фабричних робітників. Хоча і фабрики різного виду виробництва поступово збільшились, та були важливою частиною промисловості повіту.

Крім того, адміністративна структура включала низку районів (plase), що охоплювали як прибережні й портові населені пункти, так і внутрішні сільські сектори, де господарювання базувалось на дрібному й середньому землеволодінні, переважно аграрному виробництві [28,72].

Однією з важливих інституцій були органи місцевої поліції, що вели статистичні відомості за етнічним складом, моніторили суспільні організації, зокрема єврейські, контроль над політичними рухами, збори, культурні заходи. Одними з таких статистичних документів є документи окружної поліцейської адміністрації Cetatea Alba 1918-1940 років про організації єврейської громади, притулки, статистику населення за етнічною ознакою тощо [33,72].

Подібна система контролю існувала й у Кагульському повіті (Cahul), проте там органи поліції більше зосереджувались на моніторингу селянських рухів та діяльності болгарських кооперативів. У Четатя-Албе, через високу питому вагу єврейської громади (понад 15 % саме у місті), поліція детальніше реєструвала молодіжні та культурні організації сіоністичного спрямування [33,72].

Іншим специфічним елементом було релігійне життя. Якщо в Орґеївському повіті переважала православна традиція, то в Четатя-Албе співіснували

православні парафії (румунські та українські), німецькі лютеранські громади, єврейські синагоги та болгарські церкви. Це робило місто схожим на Сороки, але з більшою присутністю німців та болгар. Хоча і відбувався постійний нагляд за конфесіями меншин [31,72].

Таким чином, повіт Четатя-Албе у період між світовими війнами був соціально й культурно багатшаровим регіоном, із активним співіснуванням та взаємодією різних етносів.

Повіт можна розглядати як «мікрокосм» Бессарабії в цілому, але з більш вираженим портовим і торгівельним характером. Він поєднував функції сільськогосподарського експортерського центру й поліетнічного культурного середовища. Саме ця комбінація — на відміну від більш моноетнічних внутрішніх повітів — визначала специфіку його соціального та правового розвитку у 1918-1940 роках.

2.3. Економічні та демографічні характеристики міста на початок румунського періоду

На момент входження до складу Румунії Четатя-Албе був розвинутим торгово-ремісничим центром. За даними перепису населення 1917–1918 років, у місті проживало близько 35–40 тисяч осіб. Етнічний склад був надзвичайно строкатим, що зумовлювало поліконфесійність і багатомовність міського середовища [5,71].

Економічне життя міста базувалося на кількох ключових напрямках:

- Торгівля: розвинена мережа базарів та складів.
- Промисловість: виноробні, борошномельні та рибопереробні підприємства.
- Сільське господарство: у передмістях активно культивували виноград та овочі.
- Транспортна інфраструктура: функціонувала залізнична станція, що з'єднувала місто з Одесою та іншими регіонами.

Повіт Четатя-Албе в першу чергу аграрний, а також в деякому ступені плодівницький та виноградорський. Основними продуктами являються зернові, які в плодородні роки перевищують потребу повіту, залишаючи надлишок приблизно 20-25 тис. вагонів [6,71].

Рибальство в морі та особливо в багатому лимані Дністра являється важливим джерелом доходів для населення.

Загальна площа повіту складає 759 500 га. Орні землі складають 603 507 га, що складає 74,46% площі повіту та 2,05% від загальної площі країни. Уся орна площа повіту знаходиться в руках дрібних власників [7,71].

Площа, зайнята в повіті ячменем, соєю, рициною (83,9% від загальної площі країни) і гірчицею, посідає перше місце в країні. Площа, зайнята льоном, посідає друге місце, а площа під виноградниками - третє місце по країні [6,71].

Для порівняння, у повіті Оргеїв площі під зерновими культурами займали переважне місце, а виноградники не перевищували 10 % від сільськогосподарських земель. У Четатя-Албе виноградарство та овочівництво були стратегічними галузями, а за статистичні документи дають підставу називати його «винною провінцією Бессарабії» [7,71].

Можемо відмітити, що повіт характеризується великою кількістю коней і овець, що представляють високий відсоток цих тварин порівняно з іншими повітами.

Здебільшого повіт торгує зерном, борошном, худобою, винами, рибою, сирими шкурами, яйцями, маслом і сиром. Імпортуються пиломатеріали, дрова, деревне вугілля та вироби із заліза [10,71].

До того ж на території повіту налічується велика кількість виробництв. Тільки харчове виробництво налічує 33 систематичні млини (з них 5 у місті), 105 селянських млинів (з них 3 у місті), 2 консервних заводи (в місті Четатя-Албе та в Турлаках), 11 ковбасних фабрик (з них 6 місті), 2 спиртові та коньячні заводи (Четатя-Албе та Шабо), 15 поштових фабрик (5 у Тарутиному, 3 в Арцизі, по 2 в Четатя-Албе та Теплице, по 1 в Тетерешті, Купорані та Волонтирі), та ін. Інші галузі виробництва: 10 механічних майстерень, 4 хімічні заводи (Тарутино), 12

фабрих із забарвлення бавовни, 3 ливарні заводи (2 в Сараті, 1 в Бургуті), 3 шкіряних заводи (Тепліці, Тарутіно та Волонтирі), 4 лісопильні (2 у Тепліці та 2 в Акмангіті) та ін. Каменоломні: 33 кам'яні кар'єри та 19 піщаних кар'єрів [35,72].

У цьому сенсі Четатя-Албе нагадував Сороки, де також поєднувалися виноробство й млинарство. Проте масштаби виробництва у припортовому Четатя-Албе були значно більшими: наявність консервних заводів, коньячних і спиртових підприємств робило його важливим постачальником на румунський внутрішній ринок, тоді як Сороки більше орієнтувались на локальне споживання [7,71].

У березні 1925 року була заснована торгова палата. Її бюджет становив 3% мільйонів у 1926 році, 4 600 000 у 1927 році та 5 200 000 у 1928 році. Було організовано 14 зернових ринків у: Четатя-Албе, Мансбурзі, Кулевчі, Сараті, Байрамчі, Дивізії, Татарешті, Ташлаку, Тарутіно, Волинтирі, Іванешті-Вечі, Березині, Арцизі та Казачі-Вечі. Є ярмарки худоби: Четатя-Албе, Сарата, Байрамча, Дивізія, Татарешті, Ташлак, Тарутіно, Волинтирі, Іванешті-Вечі, Арциз і Казачі-Вечі [3,71].

Торгова палата має власне приміщення. У 1928 році була заснована торгова школа. Планувалось відновлення судноплавства на Чорному морі та в лимані Дністра. Торгова палата налічувала 12 стипендіатів в університетах. У всьому повіті на 1928 рік було 3676 комерційних і 841 промислових індустрій [3,71].

Та хочеться відмітити діяльність Гозалова Миколая Івановича – виноградаря та винороба Четатя-Албе. Він був президентом-засновником Союзу виноградарів; засновником Народного банку «Вітікультура»; президентом, ініціатором та засновником кооперативу виноградарів «Четатя-Албе». Колишній член Ради Дум та член керівництва мерії муніципалітету. Працював агентом по боротьбі з фальсифікацією вина, працював вчителем в середній школі практичного виноградарства [8,71].

У повіті, також, діяло п'ять банків (акціонерних товариств). Одних з них в муніципалітеті Четатя-Албе.

Повіт Четатя-Албе перетинає мережа доріг протяжністю 2.291 км 710 м, розподілених на національні дороги, окружні та комунальні [6,71].

Повіт Четатя-Албе перетинає проста другорядна залізнична лінія протяжністю 168 км (важливі станції Четатя-Албе, Бугаз), окрім того тут діє аеронавігаційна лінія L.A.R.E.S. з відправленням і прибуттям на аеродром Четатя-Албе (маршрути: Бухарсет – Галац - Ізмаїл - Четатя-Албе та Чернівці – Ясси – Кишинів – Четатя-Албе) [33,72].

На відміну від північних повітів, таких як Бельці чи Сороки, які залежали від повільних залізничних гілок, Четатя-Албе мав вигідне залізничне та аеросполучення. Присутність авіалінії L.A.R.E.S. робила його одним з небагатьох повітових центрів Бессарабії, інтегрованих у загальнорумунську авіамережу. Це підкреслює статус міста для румунської держави [36,73].

Важливо відзначити, що лише кілька бессарабських повітів могли похвалитися настільки різноманітними курортами. Якщо в Кагулі акцент робився на виноробних лікувальних практиках, а в Сороках – на монастирському туризмі, то в Четатя-Албе одночасно існували морські, кліматичні, грязьові та виноградні курорти. Це формувало особливу економіку відпочинку й лікування, притаманну саме чорноморським регіонам [10,71].

Наприклад:

- Будаки - бальнео-кліматичний курорт, що складається з поселень Будаки-Сат, Будаки-Коса і Будаки-Кордон, або Дачія, розташованих навколо Будацького лиману.

Озерна вода, концентрований хлорид натрію, також містить бром. Радіоактивний. Осад сульфо-феругінового типу, чорний, тонкий, майже без раковин. Показання: теплі ванни з озерної води та бруду: хронічний ревматизм, подагра, артрит, невралгія, радикуліт, люмбаго, захворювання кісток, туберкульоз (окрім туберкульозу легень), та ін.; морські ванни і геліотерапія: легкий ревматизм, невралгія, анемія, лімфатизм, золотуха, туберкульоз (окрім легеневого), закрепи, та ін. [6,71]

- Бугаз - приморський курорт, розташований на піщаному язиці між Дністром і морем. Показання: фізична та розумова перевтома, лімфатизм, рахіт, виснаження, туберкульоз кісток. Місцева залізнична станція на лінії Бухарест – Четатя-Албе. Морські прогулянки. [6,71]

- Бурнас, приморський курорт на однойменному озері. Залізнична станція в Кулевчі, за 25 км на лінії Бесарабська-Четатя-Албе, звідти автобусом до Бурнаса. [35,72]

- Тузла - приморський курорт, що славиться багатством своїх грязей і солоною концентрацією води. Тут є скромний заклад для прийняття гарячих і грязьових ванн. Сполучення через залізничну станцію Кулевча за 20 км.

- Шаболат-Сергієшти, приморський курорт на березі озера Шаболат.
- Аккембет - скромний приморський курорт.
- Золокарі - скромний приморський курорт на східному березі озера Сасікул-Маре. [35,72]

- Шабо - кліматичний курорт, розташований серед виноградників, за 7 км від Четатя-Албе. Підходить для астматиків, хворих на анемію, легкі легеневі захворювання. Знаменитий своїм виноградним лікуванням.

- Завдяки озерам та Чорному морю повіт Четатя-Албе пропонує багато чисельні можливості для водного туризму. Він приваблює лікувальною ефективністю, мальовничими місцями, а також чудовими екскурсіями на пароплавах і човнах. [6,71]

Таким чином, у міжвоєнний період Четатя-Албе поєднував у собі риси аграрного й ремісничо-торгового повіту з динамікою курортно-оздоровчого центру. Його економічна структура була значно різноманітнішою, ніж у більшості бессарабських повітів, що визначало особливе місце міста та повіту у загальній системі Великої Румунії.

РОЗДІЛ 3. Правовий аспект розвитку міста.

3.1. Місцеве управління

Після першої Світової війни та входження міста до складу Румунії в 1918 році правовий статус Четатя-Албе зазнав значних змін. Закон про управління Бессарабією було прийнятого 29 квітня 1918 року, тобто приблизно через місяць після об'єднання. В рамках об'єднання Бессарабії з Румунією регіональне управління було інтегровано в румунську правову та адміністративну системи. Цей період характеризувався масштабними реформами, що були спрямовані на уніфікацію законодавства, структуризацію місцевого самоврядування та укріплення державної влади. [2,71]

У структурі румунської держави адміністративно-територіальний поділ мав кількарівневу організацію: на найвищому рівні країна поділялася на повіти (județe), які, у свою чергу, складалися з пласи (plăși) — проміжних адміністративних одиниць, а ті — з комун (comune). Комуна могла бути міською або сільською і включала одне або кілька населених пунктів. На чолі повіту стояв префект, що представляв центральну владу, а на рівні комуни діяв примар (мер), якого обирали або призначали залежно від періоду та чинного законодавства. Четатя-Албе був адміністративним центром однойменного повіту і мав власну примарію, а також функції керівного осередку для підпорядкованих плас і комун. Така система забезпечувала вертикальну інтеграцію регіону в державну структуру, але водночас зменшувала автономію місцевого самоврядування. [2,71]

В повіті налічується 213 сел, розділених наступним чином (Див. Додаток 2):

1. Пласа Арциз 18 комун
2. Пласа Козачи 24 комуни
3. Пласа Иванешти Ной 15 комун
4. Пласа Лиман 41 комуна
5. Пласа Сарата 34 комуни
6. Пласа Тарутіно 23 комуни
7. Пласа Тузла 34 комуни

8. Пласа Волинтирі 24 комуни

Місцеві державні адміністрації повітів знаходились під порядкуванням Міністерства внутрішніх справ Румунії. Було впроваджено інститут префекта, як представника центральної влади в окрузі, а також місцеві ради — примарії, які формувалися через вибори та відповідали за комунальні послуги, освіту, охорону здоров'я і громадський порядок. [28,72]

Префекти були відповідальні за впровадження державних політик, координацію діяльності жандармерії, прикордонної поліції, контроль над місцевими органами влади, благодійними організаціями та іншими сферами місцевого життя. [28,72]

Місцева префектура в цілому спиралася на обрані населенням повітові ради, в задачі яких входило проведення політики регіонального розвитку, розвитку торгівлі в гирлі нижнього Дністра, а також будівництво доріг: Тарутино-Алгирак (1920), Четатя-Албе-Будак (1928), Ізмаїл-Болград-Четатя-Албе (1928), Тарутино-Березино (1930), Четатя-Албе-Сарата-Болград (1934), Тарутино-красна (1934), діяльність місцевих господарств, освіта, релігія, охорона здоров'я, облік історичних пам'яток, контроль за діяльністю місцевих муніципалітетів та мерій. [30,72]

Також був субпрефект, ціллю якого було інформування місцевих о наказах, директивах та циркулярах центрального апарату, легалізацію румунського громадянства на території, діяльність християнських господарств, місцевих підприємств та ін. [30,72]

29 квітня 1918 року було прийнято Закон про управління Бессарабією, який передбачав законодавчі та адміністративні об'єднання територій з Румунією.

В цілому, об'єднанням Бессарабії з Румунією в краї було запроваджено демократичне виборче право. Ідея національного представництва була сформульована в 1866 році. Виборча система передбачала представництво Бессарабії, як і інших регіонів Румунії, в Установчих зборах країни через найкращих і найвідданіших членів суспільства. [28,72]

Вибори 1918 року відбулися відповідно до виборчого закону 1917 року, який встановлював загальне, рівне, пряме, обов'язкове голосування за списками та на основі пропорційного представництва національних меншин. Один депутат обирався від 30 тисяч жителів, а один сенатор — від 70 тисяч жителів. [32,72]

Конституція, прийнята в 1923 році, надавала жителям Бессарабії, в тому числі і повіту Четатя-Албе право на загальне, рівне, пряме, обов'язкове і таємне голосування. Представники національних меншин користувалися тими ж виборчими правами. За своїм змістом цей виборчий закон мав демократичний характер і відповідав вимогам міжнародного права. Саме загальне виборче право скасувало обмеження, пов'язані з майном, спадщиною, здібностями. [32,72]

Що правда, право голосу мали тільки громадяни Румунії віком від 21 року, які володіли функціональними розумовими здібностями. Засуджені, іноземці та ті, хто не визнавав конституційних законів, були позбавлені права голосу.

Конституція була затверджена голосуванням виборців, у тому числі і громадян Бессарабії. Адміністративна, судова та військова влада повністю належала королю.

Виборчий закон 1938 року, прийнятий відповідно до Конституції Кароля II, призупинив загальне виборче право, що призвело до обмеження виборчої демократії в Бессарабії та інших регіонах Румунії. Кожен кандидат на виборах депутатів міг бути обраний румунськими громадянами, які досягли 30-річного віку і працювали в сільському господарстві, промисловості, торгівлі, займалися ремеслами, інтелектуальною працею, мали румунське громадянство і проживали в Румунії. Голосування більше не було загальним. [30,72]

Населення Бессарабії, в тому числі Четатя-Албе, брало активну участь у всіх парламентських і сенаторських виборах, що відбулися в період з 1918 по 1940 рік. [33,72]

У парламентських виборах брали участь представники всіх національностей, що проживали в країні. Під час парламентських виборів 28 травня 1926 року, наприклад, до парламенту Румунії від повіту Четатя-Албе були

обрані Н. Сергіу, К. Асвандоров, П. Ніколеску, Д. Нассе, С. І. Гутнік, І. Команеску, К. Стере. [33,72]

Російське законодавство, що діяло в регіоні до 1918 року, було поступово замінено на румунське право. Важливою частиною цієї реформи стало запровадження місцевих судів, які були підпорядковані загальнонаціональній судовій системі.

Реформа 1925 року, яка уточнила адміністративний поділ Румунії, зміцнила роль центру у призначенні місцевих чиновників і розподілі ресурсів. Водночас, посади в місцевій адміністрації часто обіймали особи, наближені до правлячих політичних сил, що впливало на прозорість і ефективність управління. Попри це, у місті з'являлись нові освітні заклади, модернізувалась інфраструктура, що свідчило про певний прогрес під румунським управлінням. [33,712]

З 1923 року в Бессарабії починає діяти закон про народні банки, згідно з яким розширювалось фінансування кооперації. Кооперативи постачали товари, забезпечували населення всім необхідним за доступними цінами. Деякі кооперативи повіту стали одними з найвідоміших кооперативів Бессарабії це були «Південно-Бессарабська» (Четатя-Албе), «Четатя-Албе». [41,73]

На території повіту діяли: військовий госпіталь, комунальний госпіталь, єврейський госпіталь і санаторій «Доктор Смоленські» (приватний) госпіталь для тварин, у Четатя-Алба.

Також існував відділення дому соціального страхування Галац в Четатя-Албе і Тарутине та медичні організації в Четатя-Албе, Тарутино, Сараті, Татарешті та Арцизі. [6,71]

Відбувається діяльність товариства «Червоний Хрест».

Також діють: бюро внутрішніх справ, 2 дитячі будинки, 2 будинки для людей похилого віку, Товариство «Принц Мірча», Товариство «Тарбут» і Товариство «Оз». [6,71]

Перелік примарів муніципалітету Четатя-Албе з 1918 по 1940 [24,72]:

- 1918-1922 – достовірно не відомо

- 1922-1926 – Мирза Миколай. Був директором школи (Scoale Normale) в муніципалітеті Четатя-Албе. Був сенатором.
- 1926-1929 – Пауль Нікореску - румунський історик та археолог, міський депутат (1920—1922). Він зробив вагомий внесок у відновлення історії Четатя-Албе, проводив розкопки античного міста Тіра у 1919-му, 1927—1930-х та 1933—1937 роках. Деякий час викладав історію та географію у чоловічому ліцеї Marele Voevod Mihai, де пізніше став директором. У період очільництва містом Нікореску встановив охорону фортеці, яку, однак, зняли за наступного примара. Окрім того, Пауль організував реставрацію вежі-сховища, ділянки стіни між цією вежею та головними воротами і самі ворота, кривля яких зовсім зруйнувалася. 1929 року вчений опублікував статтю про зображення бика на монетах Тіри та статті, присвячені Аккерманській фортеці. Другий доклад про розкопки Тіри Нікореску опублікував 1932 року. Окрім того, він займався створенням музейної експозиції в Четатя-Албе. [8, 71]
- 1929-1933 – Арнаутів Олександр. Президент аккерманської організації Націонал-цараністської партії (НЦП; рум. Partidul Național-Țărănesc). 1936 року сприяв проведенню в Аккермані конгресу НЦП, взяв участь у марші організації, де вимагав: «Геть фіскальну інквізицію, геть режим цензури. Ми хочемо справедливості і свободи національно-селянських урядів» [8, 71].
- 1934-1940 – Менеску Емануїл. Протягом 16 років був головою Міського культурного дому та Обласного культурного дому. Голова товариства сиріт міста та повіту Четатя-Албе, голова Обласної ради, президент Товариства «Принц Мірча», член Комітету Румунської морської ліги філії Четатя-Албе. Був головою Колегії адвокатів Четатя-Албе. Як мер активно працював над модернізацією міста. Збудував початкову школу в районі Вигон і встановив погруддя короля Фердинанта I [8, 71].

3.2. Вплив правових реформ на місцеве населення

Правові реформи, здійснені в межах румунської правової системи, мали суперечливий вплив на місцеве населення Четатя-Албе. З одного боку, запровадження єдиного цивільного кодексу, реформ у сфері земельного законодавства та судочинства (цивільний кодекс Румунії 1864 року, який був поступово введений на приєднаних територіях, у тому числі в Четатя-Албе) сприяло формуванню стабільнішого правового середовища. [40,73]

З іншого боку, реформи часто не враховували багатонаціональний і багатокультурний склад регіону. Російсько-, українсько- та болгаромовне населення зазнавало асиміляційного тиску, оскільки офіційною мовою управління і судочинства стала румунська. Це обмежувало доступ до правосуддя та адміністративних послуг для некорінних румунів. Особливо відчутними були труднощі у сфері освіти та земельного розподілу, де місцеві селяни часто виявлялися в менш вигідному становищі порівняно з переселенцями з інших регіонів Румунії. [22,72]

В рамках земельної реформи 1921 року селяни Четатя-Албе отримали змогу придбати землю, що раніше належала великим землевласникам. Це сприяло зменшенню соціальних конфліктів, але водночас створювало складності через бюрократичні бар'єри та нестачі ресурсів для ведення господарства.

Було введено нову податкову політику, основу на румунських стандартах. Це викликало значне невдоволення серед місцевого населення. Збільшення податкового навантаження особливо гостро відчувалось серед селян та дрібних торговців. [23,72]

Окрім того, румунська влада впровадила обов'язкове вивчення румунської мови в закладах освіти та змінили навчальні програми. Це водночас стало кроком до інтеграції регіону та викликало невдоволення серед представників національних меншин. [20,72]

Можемо виділи також політичний вплив на місцеве самоврядування. В період з 1918 по 1940 роки політичне управління Четатя-Албе було тісно зв'язано з централізацією влади в Румунії. Це висловлювалося [41,73]:

- підпорядкуванням місцевої влади національним партійним структурам;
- обмеженням автономії місцевого управління через жорсткий контроль з боку міністерств;
- посиленням репресивних заходів по відношенню до опозиційних рухів

Як приклад Татарбунарське повстання - селянське повстання, що тривало з 15 по 18 вересня 1924 року. Його організував прорадянський революційний комітет, який закликав до створення «Молдавської радянської республіки» та припинення «румунської окупації» [26,72].

Повстання виникло на тлі невдоволення аграрною реформою 1921 року, посухою і голодом, а також репресивною політикою румунської влади по відношенню до місцевого населення. [26,72]

Ініціатива організації належала агентам Комінтерну: через «Південревком» вони використали наявне соціальне невдоволення селян для реалізації комуністичних цілей - дестабілізації регіону і впровадження радянської влади.

За американським істориком Чарльзом Кінгом, повстання, як і схожі бунти у Хотині та Бендерах, мають характеристики «сучасних жакерій» — тобто спонтанних селянських виступів проти владних структур.

У серпні 1924 року в Одесі ухвалили рішення щодо організації повстання: воно мало розпочатися в період між 10 і 15 вересня та підкреслити соціально-економічне невдоволення місцевого населення. Архівні документи свідчать про завезення в Буджак великої кількості зброї. [26,72]

Повстання почалось 11 вересня у селі Миколаївка із збройного нападу на місцеву адміністрацію — вбитий сільський голова та жандарм, зруйновані телеграфні лінії та спалено будівлі, поширювались революційні листівки.

У ніч на 15–16 вересня повстанці захопили Татарбунари, встановили революційні комітети, червоно-прапорні символи, формували опришківські загони — чисельність повстанців сягала 4 000–6 000 осіб, переважно росіян і українців. [22,72]

Румунська влада швидко відреагувала — введено військові сили: армія, флот, жандармерія. Було проведено штурм, за яким частина повстанців були розстріляні.

18 вересня — день остаточного придушення повстання, після якого тривали довгі судові процеси. Цікавим фактом є те, що на захист повстанців вийшли численні представники інтелігенції (див. Додаток 3). [22,72]

Радянська пропаганда активно використовувала події Татарбунарського повстання, щоб поширювати негативні образи румунської влади, і це частково вплинуло на реакцію західної спільноти. Так, одна з лондонських газет вийшла під заголовком «Румунська різанина» та представляла дії румунських сил як жорстокі репресії проти невинних селян. Група французьких інтелектуалів, яку очолював нобелівський лауреат Ромен Роллан, направила телеграму до Бухареста та вимагала виправдання близько 500 підозрюваних у повстанні [22,72].

На захист повстанців вийшли відомі представники науки та літератури, та за результатами судового процесу жоден з заарештованих не отримав смертного вироку. Повстанців було заключено до різних строків покарання до румунської в'язниці Дофтан, де більшість і загинули під час землетрусу в 1940 році. [23,72]

Тож можемо зробити висновок, що реформи в Четатя-Албе надали як позитивний, так і негативний вплив на регіон. З одного боку, вони сприяли інтеграції міста в румунську державу, з іншого соціальне та культурне навантаження, що було викликано прагненням до уніфікації, стало причиною напруги серед місцевого населення.

Тим не менше, цей період, на мій погляд, став ключовим для формування сучасних адміністративних та правових основ управління містом

Цікавим є те, що в 1925 році приєднання Бессарабії до Румунії ще не було признано Японію. В знак признання цього, повноважний міністр Японії прибув до Кишиніва, де відвідав генерального командуючого Василе Рудейну, який призначив уповноважену особу супроводжувати міністра та його секретаря до Бессарабії (див. Додаток 4).

РОЗДІЛ 4. Соціально-культурний розвиток Четатя-Албе у 1918–1940 роках.

4.1. Розвиток культурних закладів

Після входження Четатя-Албе до складу Румунії у 1918 році місто поступово інтегрувалося в соціально-культурне середовище Румунського королівства. Одним із ключових напрямків стало реформування освітньої системи. Шкільна мережа розширювалась, зокрема відкривались румунські гімназії та ліцеї, де навчання велось румунською мовою. Деякі школи трансформувались з колишніх російських навчальних закладів. [20,71]

На момет входження повіту до складу Королівства Румунія у 1918 році освіта в Четатя-Албе перебувала під керівництвом повітової ради («земства»), на яку покладалася матеріальна відповідальність за більшість шкіл.

На той час у повіті було 375 початкових шкіл. Кількість учителів становила: 200 у земських школах, 110 у міністерських, 70 у церковних, 77 у німецьких школах, 18 у двокласних школах, 6 у двокласних церковних школах і 6 учителів у резерві. Загалом — 387 учителів. [20,71]

Центральним орієнтиром стала нова Конституція прийнята Королівством Румунія у 1923 р., що ігнорувала ті пункти Сен-Жерменської угоди, що гарантували національним меншинам здобуття освіти їхньою рідною мовою. Крім того, у §126 Конституції зафіксовано тільки те, що «державною мовою Румунської держави є румунська мова», що дало можливість обмежити мовні права національних меншин, зокрема й українців. Звідтоді всі українські школи або ліквідовано, або румунізовано, тільки в деяких школах ще по декілька годин вели українську мову [19, 66]. Не менш важливими були закон про освіту 1924 року (*Legea învățământului primar și normal*, 1924) та 1936 року (*Legea învățământului secundar și superior*, 1936), які визначали структуру і зміст навчання. [20,71]

Окрім того Національно-ліберальної партія, прийняла програму 27 листопада 1921 року, що передбачала такі завдання:

- 1) поліпшення сільської освіти;
- 2) ліквідація неписьменності;
- 3) будівництво в кожній сільській місцевості сільської школи;
- 4) забезпечення кожної школи педагогічними кадрами (один вчитель на 50 дітей).

Аналогічні вимоги передбачали у своїх програмах Національно-Селянська партія та інші політичні формування.

Але ще до цього розпочався великий процес будівництва приміщень для сільських шкіл. Майже в кожному селі було зведено будівлю для початкової школи, яка спочатку мала 3-4 класи, кабінет для вчителів, кабінет для директора школи, а згодом були зведені будівлі для середніх шкіл, ліцеїв, гімназій, педагогічних шкіл, тощо. У 1918-1940 роках було побудовано 1760 нових приміщень для шкіл, з них в Четатя-Албе - 48. [35,72]

Добудовані класи: у громадах Галіца, Котул-Хітайулуй, Бургуджі, Дунаранка, Гура Рошіє, Дюльмени, Черчеци, Шаба-Тирг — по одному класу; у Хасан-Батир та Ісерлія — по дві класні кімнати.

Приміщення «волостей», перетворені на школи: Іванешті-Векі, Акмангіт, Платерешти, Веден, Кулевча, Кот-Хітай — по одній класній кімнаті; Татарешті — 5 класів; Ташлик — 4 класи. [11,71]

Придбані приміщення: Кот-Хітай, Коркмаз — по 2 класні кімнати; у громаді Кляшниця — одна класна кімната.

Нові приміщення, введені в експлуатацію: Мараславени, Хагідер, Веселія, Билка, «Король Фердинанд І», «Королева Марія», Нова Селіца, Мала Сарата, Садова, Таричени — по одній класній кімнаті; Фрумушика-Ноуе, Байрамча, Успенська, Каплани, Париж, Молдова, Фараоні, Хан-Кишла, Селіоглу, Татарешті — по 2 класи; Ташлик, Фрумушика-Веке, Сергієшті, Бургуджі, Голіца — по 4 класні кімнати. [11,71]

Повіт стає одним з основних центрів освіти Бессарабії.

Приблизно на 1920-і роки існувало 230 власних шкільних приміщень і 42 орендованих, із загальною кількістю 411 класних кімнат усього по повіту.

Функціонувало 9 середніх шкіл із 20 учителями в таких населених пунктах: Акмангіт, Арциз, Кубей, Чійша, Оланешти, Казачі, Плахтіївка, Ташлак, Задунаївка. Було 230 власних приміщення і 42 орендованих з 411 класами в усьому повіті. Функціонувало 9 середніх шкіл з 20 вчителями в комунах: Акмангіт, Арциз, Кубей, Чішія, Оланешті, Казаки, Плахтіївка, Ташлак, Задунаївка. [20,72]

Завдяки наполегливості пана А. Теодореску, шкільного інспектора на кінець 1928 навчального року в повіті Четатя-Албе планувалося наявність 295-и приміщень з 571 класами. Тільки в місті налічувалось 12 власних шкільних будівель і 1 орендована, загалом із 23 класними кімнатами. [35,72]

На кінець 1920-х років у місті функціонувало 3 школи для хлопців, 3 школи для дівчат і 3 змішані школи, у яких працювали 16 штатних учителів, 26 штатних учительок та 2 вчительки-замінниці. [6,71]

По попереднім даним перепису населення 1930 року, населення повіту в віці 7 років та старше складає 272 115 чоловік, з них 55,0% грамотні. По статі це співвідношення складає 67, 3% чоловіків та 43,3% жінок. В повіті налічується велика кількість шкіл та дитячих садочків. [6,71]

Початкова освіта тривалістю 4 роки стала обов'язковою для всіх дітей віком 7-11 років. Навчання велось виключно румунською мовою, навіть для національних меншин. У місті також діяли приватні навчальні заклади, зокрема конфесійні школи, що обслуговували потреби національних меншин, та зберігали можливість викладання мовою громади, але під суворим наглядом держави. [20,71]

Відкрились румунські гімназії та ліцеї, що працювали за типовими програмами Міністерства освіти. Учні вивчали класичні дисципліни: гуманітарні (румунська мова і література, латинь, французька, історія, географія); природничо-гуманітарні (математика, фізика, хімія, природознавство); «національно виховні» предмети (історія Румунії, географія Великої Румунії, релігія). У 1930-з роках програми підкреслювали формулювання «*loialitate față de statul român*» (лояльності до румунської держави). [20,71]

Одним із провідних навчальних закладів стала чоловіча гімназія «Regele Mihaiu», де викладали латину, французьку, географію, історію, математику та інші предмети відповідно до румунської навчальної програми. Заснована вона була ще в 1879 році. У 1925 році почалось будівництво інтернату для дітей молдаван при цій гімназії. Ця будівля була збудована при підтримці Д. Станческу, префекту повіту, який зібрав значну суму з громади. Міністерство освіти мало виділити біля 4-5 мільйонів лейв, задля підтримки молдаван з Дністра. [29,72]

У більшості шкіл застосовувались фронтальні методи викладання: вчитель пояснював матеріал, учні конспектували, потім відбувались усні чи письмові опитування. Існувала система суворої дисципліни – щоденні молитви на початку занять, підняття прапора, носіння шкільної уніформи (в кожному закладі була своя уніформа, про що свідчать світлини того часу). Оцінювання здійснювалось за 10-бальною системою, де 10 означало «foarte bine» (дуже добре), а мінімальний бал був 5.

Для підготовки вчителів були організовані короткотермінові педагогічні курси при повітовій інспектурі, що тривали кілька місяців і включали методику викладання, педагогіку та практику у класах. Також існували професійні училища, де навчали ремеслам, бухгалтерії, сільськогосподарським і технічним навичкам.

Для обдарованих дітей існували стипендії Міністерства та освіти та культурних фондів («Fundatia Culturală Regală Principele Carol»), які дозволяли навчатися у гімназіях та ліцеях).

У 1935 р. введено «ora de educație fizică» (годину фізичного виховання) в усіх класах як обов'язкову.

Період входження повіту до складу Королівства Румуніє характеризувався активними діями щодо асиміляція українського населення. Українські школи існували лише до 1921 року, подекуди до 1923-го. В муніципалітеті Четатя-Албе діяла українська школа для хлопців [2, 71].

Провідниками української громади в повіті були, Григорій Середа з Плахтіївки, Ілько Гаврилюк та Сусяк Олександр з Шабо, Арнаутов Олександр і

Танасов Леонтій з муніципальтету Четатя-Албе. Вони використовували різноманітні конференції та фестивалі, аби зберегти українську національну свідомість. Румунські чиновники, як правило, підозрювали їх у підривній антидержавній діяльності та ретельно перевіряли [35, 72].

Водночас у місті відкривались читальні зали, бібліотеки, краєзнавчі гуртки. Розвивалася культурна самодіяльність — аматорські театри, музичні гурти, проводились свята, виставки та інші події, спрямовані на румунізацію регіону, але також відображали багатокультурне тло міста.

Крім того, в повіті активно працює: асоціація з літератури та культури румунського народу «Astra» та королівський культурний фонд «Principele Carol», центр «Національний дім», культурна ліга та дім шкіл і народної культури. [36,72]

Організація «Asta» організовувала літературні вечори та курси грамотності для дорослих. «Casa Națională» (Національний дім) була платформою для позашкільної освіти: тут проводилися курси з рукоділля для дівчат, вечірні лекції з історії та географії.

Однією з цікавих культурних подій стає відкриття пам'ятнику королю Фердинанту I в червні 1937 року. Пам'ятник простояв не довго, через 3 роки, в червні 1940 року бюст було знесено (див. Додаток 5). [12,71]

Пам'ятник Фердинанту було виконано в стилі класицизму з акцентом на величність та героїзм. Відкриття супроводжувалось урочистим парадом та масштабними церемоніями, що відбивало важливість цієї події для румунської державної влади.

Згідно з історичними даними, проходила ця подія наступним чином [42,73]:

- центральна площа міста була прикрашена румунськими національними прапорами та гербами;
- брали участь представники місцевої адміністрації, воєнні, духовенства, школярі та жителі міста;
- був воєнний парад, що включав в собі привітання румунської армії, що дислокувалася в регіоні. Воєнні марширували в повному обладнанні.

- після урочистих промов пам'ятник було освячено представниками Румунської православної церкви.
- були організовані концерти, виступали фольклорні ансамблі та народні ворожіння.

В цілому, парад та церемонія були частиною державної пропаганди, спрямованої на укріплення патріотичного духу та підтримки правлячої монархії.

Однією з не менш важливих подій, але мало відомих нині, стає відкриття бюста Стефана Великого (див. Додаток 6). Відкриття бюста відбулось у внутрішньому дворі Олександрівських казарм у муніципалітеті Четатя-Албе прем'єр-міністром Румунії - Георге Тетереску 25 грудня 1939 року. Цей бюст було демонтовано в червні 1940 року, знов встановлено у 1942 та демонтовано у 1944 році. [42,73]

Ця подія була зафіксована на відео, були присутні прем'єр міністри та за даними газет тих часів солдати отримали різдвяні пайки.

Культурні установи, як-от будинки культури, кінотеатри, друкарні та редакції місцевих газет, ставали центрами громадського життя. Вони слугували не лише осередками румунської культури, а й зберігали сліди багатой спадщини, притаманної цій прикордонній території. Саме в цей період формувалась культурна ідентичність міста як багатонаціонального і багатоконфесійного центру.

В п'ятницю 11 березня 1938 року біля фортеці відбувся цікавий культурний захід. В цей день приїхав знаменитість національного масштабу - Константин Тенас із своїм шоу «*Roftă bună la Tănase* (Приємного апетиту с/от Тенасе)».

Константин Тенасе – майстер куплетів, чечітки та скетчів. Він був шалено популярний в ті роки, на його виступи в Бухаресті завжди був аншлаґ.

У дворі фортеці було зведено грандіозні декорації, виступ відомого актора супроводжував колектив його театру «*Cărăbuș*» - цілих 200 людей артистів, музикантів, танцюристів.

1935 року в Бессарабії відбулася перша книжкова виставка, проведена в місті Четатя Албе (нині Білгород-Дністровський). Захід проходив у будівлі чоловічої гімназії, яка згодом стала педагогічним інститутом, а потім педагогічним училищем.

Фотографії з виставки доступні в цифровій бібліотеці Бухареста (Biblioteca digitală a Bucureștilor). На них зображені експозиції та відвідувачі, що відображають культурне життя регіону в той період.

Ця подія стала не менш важливим етапом у розвитку культурної та освітньої сфери Бессарабії, сприяючи популяризації літератури та підвищенню інтересу до читання серед населення. Крім того, в місті працювала книгарня Анбіндера - Аккерманського купця та книговидавця, що випустив декілька серій листівок із фотографіями Аккермана у 1910—1920-х роках (див. Додаток 7). З 1918 року Анбіндер друкував нові підручники за румунською програмою. Був членом ради Торгової палати, членом шкільної ради при середній школі для дівчаток та членом кількох благодійних організацій. З 1926 року розповсюджував урядову газету «Універсул», для цього відкрив у бібліотеці відділ газет. [15,71]

Окрім того в 1923 року став співзасновником фірми OSAF разом із Михайлом Окуличем — власником маєтку Шаболат, — Левом Сінайським — інженером-залізничником — та Лазаром Флорансом, аккерманським архітектором. OSAF, названа за першими літерами прізвищ засновників, будувала та продавала вілли та дачі на курорті Шаболат (нині — Сергіївка). Анбіндер займався рекламою та випускав листівки з видами курорту. А 1925 та 1928 роках випустив нові серії листівок у співпраці з аккерманським фотографом А. Майстером. [15,71]

В повіті налічувалось: 92 православних храму та 5 православних каплиць, 2 римсько-католичні, 29 лютеранських, 1 реформатська, 1 армяно-григорианська, 7 баптистських та 1 адвентистка молитовні домівки, 4 синагоги. [31,72]

Культурні товариства — діяли асоціації на кшталт (та в тому ж числі) «Astra» (Асоціація з літератури та культури румунського народу), а також

Королівський культурний фонд «Principele Carol», які проводили лекції, театральні постановки, літературні вечори. [6,71]

Королівський культурний фонд «Principele Carol» має культурні організації в таких населених пунктах: Четатеа-Албе (1 повітова та 1 міська організація), Акмангіт, Амара, Арциз-Ноу, Барйамча, Брієні, Фріденсталь, Фараони, Фрумушика-Фечі, Сарата, Салгани, Сергіївка, Шаба-Тарг та ін. [6,71]

Будинки культури та Національні дома («Casa Națională») — стали осередками румунської пропаганди та культурного життя: тут організовували курси грамотності для дорослих, гуртки рукоділля, вечори народної музики.

Центр Національний дім має культурні організації в таких населених пунктах: Тузла і Ташлак. Культурна ліга діє у Волонтирі. [6,71]

В цілому дім шкіл і народної культури має в Четатя-Албе 127 культурних організацій, 3 музичні товариства і 26 бібліотек, тобто загалом 156 культурних організацій, з яких 74 мають статус юридичної особи

Окрім того, здійснюють свою діяльність 3 музеї (один в Четатя-Албе), 3 хорових товариства, 7 культурних асоціацій, 2 театри та 2 кінотеатри, 3 спортивних товариства та 3 мисливських товариства. [35,72]

Театральні та музичні гуртки — аматорські трупи ставили румунські п'єси, проводили концерти, фольклорні свята, що поєднували різні етнічні традиції.

Кінотеатри — у 1920–1930-х роках у місті діяли кінозали, де демонстрували румунські та європейські фільми, що стало популярним видом дозвілля.

На території міста, також, здійснювало свою діяльність товариство «Просвіта» — культурно-освітня громадська організація, заснована в місті. При ній працювала читальня та бібліотека.

Так сталося, що в румунському парламенті представником від Бесарабії був українець Ілько Гаврилюк, який жив у Шабо та виборював ширші права для української національної спільноти. Він домогся від влади дозволу на створення «Просвіти» в Аккермані, так 16 березня 1936 року суд Четатя-Албе зареєстрував товариство «Просвіта» як юридичну особу (рішення № 183). Міністерство

внутрішніх справ Румунії подало апеляцію на це рішення, однак її відхилили. [41,73]

Від свого заснування у 1936 році «Просвіта» відкрила в Аккермані читальню та бібліотеку. Про це 1937 року повідомляла львівська газета «Діло»:

У жовтні 1936 року в статті «Басарабія — забута країна» газети «Діло» повідомлялося, що товариство «Просвіта» в Аккермані планувало видавати часопис для бесарабських українців.

Також, товариство організувало театральну постановку «Тарас Бульба». З її прибутків 10 тисяч леїв передали бідним мешканцям міста.

Можемо відмітити газети. Не зважаючи на те, що вони видавались на 3-х мовах документи показують, що російськомовна преса «видавалася проімперськими представниками російськомовного населення, які мали потужну економічну базу. Ці газети відображали політичне, економічне та культурне життя краю з точки зору їхніх редакторів. Не було жодної соціальної, економічної чи політичної проблеми, яка б не була висвітлена у той чи інший спосіб російською пресою в Бессарабії. 19 липня 1919 року газета «Бессарабський край» писала, будучи більш лояльною, про успіхи розвитку сільського господарства в повітах Ізмаїл і Четатя-Албе, заохочувала експорт зерна з цих повітів, роль торговельних відносин із західними країнами. [41,73]

У період 1918-1940 років у Бессарабії з'являлися й нелегальні комуністичні газети. Однією з таких газет була «Рабоче крестьянская правда» в Четатя-Албе. «Ці газети вели підривну діяльність, пропагували комуністичні ідеї, боролися за повалення законного уряду Румунії, виступали за захоплення Бессарабії та її приєднання до СРСР.» - як пишуть деякі архівні документи.

Можемо відмітити діяльність Віктора Мелеги – генерального секретаря Торгівельно-промислової палати Четатя-Албе. В якості головного секретаря приймав активну участь в важливих ініціативах, що були направлені на сприяння покращенню економічного життя регіону. [8,72]

Був автором ряду спеціалізованих робіт: «Навігація по Дністру», «Економічне положення повіту Четатя-Албе» та ін. Є автором ряду економічних журналів та газет повіту. Мав багаточисельні нагороди. [8,72]

Паралельно з діяльністю, що проводилася в місті Четатя-Албе, культурним центром, кілька ентузіастів, які працювали в селах повіту, наполегливо працювали над поширенням румунської культури та мови.

Так у 1923 році пан Сандулеску, магістрат, заснував відділення культурної ліги в найбільшій громаді, Волинтірі. Ця секція налічувала 110 членів і брала активну участь в щорічних з'їздах Ліги: в Сучаві (1924), в Тимішові (1925), в Блажі (1926) і в Тг. Муреш (1927). Придбала приміщення для школи, внесши 27 000 леїв. Популярна бібліотека налічувала 750 томів, а регіональний етнографічний музей мав 400 предметів, що представляли історичний інтерес для повіту Четатя-Албе. [38,72]

У 1923 році також магістрат, пан С. Тренчеа, заснував у Шабо (швейцарській колонії) другий відділ культурної ліги. Вона налічувала 150 членів і розпочала будівництво національного будинку. Організувала оркестр і хор; брала участь у щорічних з'їздах культурної ліги.

23 листопада 1923 року адвокат Д. Фінічі заснував культурний гурток «Басарабія Юна» в німецькому центрі Тарутіно. Він налічував 85 членів і 600 томів у бібліотеці. [38,72]

У літку 1924 року культурний центр відправив кількох молодих учнів та вчителів у екскурсію, організовану народним атенеумом «Татарешти» з Ясс, в Трансільванію, а в 1925 році група з 40 селян, вчителів і службовців із сіл під керівництвом пана Траяна Мардана, адвоката і колишнього субпрефекта повіту, змогла помилуватися найкрасивішими місцевостями Трансільванії, Буковини та Марамурешу під егідою Атенеуму «Татарешти». Цей Атенеум здійснив екскурсію до Четатя-Албе в 1924 році, де його прийняв культурний центр. [38,72]

У травні 1926 року товариство «Ținerimea Română» (голова пан Нае Думітреску) відвідало міста Четатя-Албе, Бугаз і Будачі та організувало велике

зібрання в стінах фортеці, під час якого були вручені нагороди учням з усього краю.

У 1927 році Міністерство освіти заснувало культурний центр у Четатя-Албе під керівництвом пана Сільвіу Патраша, директора педагогічного училища, з метою активізації позашкільної діяльності в окрузі. [38,72]

У театрах міста та в Будинку культури проводилися вечори та конференції.

Засноване в 1924 році з ініціативи капітана Міхаїла Думітрашка, відділення «Астри» в Четатя-Албе вело активну діяльність, особливо в селах, де було роздано тисячі народних книг. Мало 359 членів з міста та 283 з сіл. [17,71]

12 березня 1931 року вперше улаштувало вечір пам'яті українського письменника Тараса Шевченка:

«Усі учасники зрозуміли велику вагу його для нашого суспільного життя і рахували своїм національним обов'язком добірним програмом вечера та добрим пристосованням і виконанням його гідно і урочисто згадати “не злим, тихим словом того,, , хто так любив український нарід і в боротьбі за його право стільки перетерпів».[17,71]

З великою охотою та завзяттям заходились всі до праці і радісно було слідкувати, як добре діло росло з кожним днем і кріпшало. Всі артисти і більшість хористів зголосились працювати безкоштовно, з охоти. Були і такі, котрим треба було заплатити за їх працю — але таких було мало і більшість з них, це люде дуже бідні, або співаки-професіоністи, котрі з українством мають дуже мало спільного.» (див. Додаток 15)[17,71]

До вечора була підготовлена програма, що включала в собі:

- відспівування хором державного гімну,
- далі «Заповіт» та «Реве та стогне Дніпр широкий»
- за цим йшли реферати: п. І. Гаврилюка, члена повітової управи, д-ра М. Галина та п. А. Арнаутова — примара міста Акерман.
- в другій половині йшла драма Т. Шевченка «Назар Стодоля». В другій дії повністю «Вечерниці» Ніщинського.

Це свято стало не просто мистецькою подією, а помітним суспільним явищем. Воно виявило себе як вагомий національний рух, що засвідчив: українська громада в повіті не лише існує, а й активно творить власний культурний простір [17,71].

4.2. Музейна справа та археологічні дослідження в місті.

В 1935 році було відкрито музей, що функціонував в одній з шкіл міста. Директором музею стає Володимир Шахназаров (див. Додаток 10).

Можемо відмітити те, що вже в 1919 році почалися проводитись перші розкопки на гласисі фортеці та в районі лиману. Ці розкопки дали великий матеріал античного та середньовічного періодів. Частина знахідок тимчасово були розміщені в музеї, інша частина – в самій фортеці, в очікуванні будівництва сучасної музейної споруди, що вважалося нагальною проблемою, так як розкопки мали велике історичне значення.[9,71]

Перші розкопки були здійснені влітку 1929 року Військовим музеєм та мали на меті дослідження мурів кам'яної фортеці з чотирма круглими вежами, а також можливих споруд, що могли бути приховані під землею. Оскільки до того часу не було опубліковано жодного серйозного плану цієї фортеці, як зазначають джерела, перш за все було складено план, щоб мати змогу зафіксувати на ньому розкопані траншеї та виявлені об'єкти [21, 72].

Входячи до першого двору фортеці було видно напівзруйнований мінарет мечеті та стіни дворів, що підтверджують як архівні документи, так і світлини тих часів. Поряд із цією вежею видно ділянку розкопок, проведених у 1929–1930 роках, під час яких було виявлено залишки споруд та численні предмети римської епохи. Одна напівзруйнована брама веде до лиману, на березі якого стоїть друга стіна, укріплена вежами, на той час майже повністю зруйнованими хвилями. Біля цієї брами, вздовж муру, знаходилась будівля з трьома вікнами, яку відреставрували в 20-30-х роках для зберігання знахідок із розкопок [4,71].

У центральному дворі видно цитадель. Ліворуч від неї руїни старої казарми. Розкопки, проведені неподалік, відкрили мури давньої споруди, де знайдено предмети грецької та римської доби, а також східну кераміку. В 20-30 роках, також, було відреставровано сходи, що вели до оглядової вежі.

Цитадель - колишня резиденція коменданта – була в досить не поганому стані. Башти праворуч і ліворуч, навіть, доступні для відвідування. Навпроти, ліворуч, збереглися склепінчасті підвали, які, ймовірно, служили складом для боєприпасів. Усередині цитаделі та довкола її мурів систематичні розкопки, проведені у 1929–1930 роках, відкрили зброю, кольчуги, снаряди, молдавські та турецькі монети тощо — предмети, які були виставлені у Військовому музеї в Бухаресті [4, 71].

Виходячи з фортеці, ліворуч, на березі лиману, було місце активних розкопок, здійснених у 1927 та 1930 роках, завдяки яким простежується стратифікація руїн давньої Тіри. Тут було знайдено багато предметів, серед іншого грецько-римську кераміку, цеглини з клеймом V Македонського легіону тощо. Руїни давніх грецьких і римських поселень лежать під землею на глибині 3–4 м, тобто до самої корінної породи [4, 71].

Окрім того влітку 1925 року Комісією з історичних пам'яток, відділенням для Бессарабії почалися перші роботи з укріплення. Так, у 1928 році була відреставрована в'їзна вежа, що загрожувала руйнуванням. Окрім того, найбільш загроженою була частина на березі лиману.

Дійсно, вся фортеця була побудована на шарі скелі, товщиною до близько 3 м. Під цим шаром знаходиться товстий шар тонкої глини, який води лиману постійно змивали, так само і мешканці звикли видобувати глину з цих місць. В результаті деякі частини шару скелі залишилися без опори знизу і зависли в повітрі. Під власною вагою, а також вагою стін над ними, ці величезні шматки скелі відламувалися і скочувалися разом зі стінами в води лиману [4, 71].

Було зроблено міцну фундацію з бетону, над якою побудовано, з каменю, зв'язаного цементним розчином, масивну опору, нахилену всередину і спираючюся на три напівкруглі розвантажувальні арки, ідеально підігнані під

підвішену скелю, і одночасно з цим було ретельно відновлено старий контрфорс для підтримки стіни зверху [9, 71].

Керівництво роботами було доручено пану інженеру Профірію, інженером Ансельмом, під керівництвом якого працював керівник Кослов. У найбільш загрожений частині було зроблено розкопки таким же чином невеликий контрфорс для підтримки на північно-західному куті, підмитому хвилями вежі, поруч з якою починається дамба порту. Під час розкопок фундаменту для цього контрфорсу було встановлено, що вежа №5 була побудована на дубових палях (див. Додаток 9) [4, 71].

Після наполегливих прохань істориків, що проводили на території фортеці археологічні роботи міська рада виділила на дослідження та реставраційні роботи у 1919 та 1921 роках по 25 тисяч леїв. У 1927 році муніципальна рада затвердила 100 тисяч леїв, а вже у 1928 році рада більше не хотіла затверджувати жодної суми, бо навіть муніципальний радник Шулім Топоров висловив думку, що фортецю слід знести, камінь продати муніципалітету, а територія має бути поділена на ділянки. Було вирішено звернутись до Вищої адміністративної ради, яка з власної ініціативи внесла до бюджету суму 200 тисяч для робіт з укріплення та реставрації. З того часу мерія більше нічого не виділяла на ці роботи, навіть скасувала посаду охоронця 63 [9, 71].

Також, проводились розкопки в 1930—1940-х рр. — директором музею В. А. Шахназаровим, але інформаційні матеріали про це здебільшого були втрачені. За інформацією з різних джерел він працював тут у 1932, 1936, 1939 та 1940 рр. (Карашевич 2010, с. 129). Уцілів лише один короткий звіт про розкопки, проведені на гласисі фортеці восени 1940 р., уже після «повернення» Бессарабії до СРСР 5, опублікований І. б. Клейманом у 1984 р. (Клейман 1984). У ньому в. А. Шахназаров згадує посуд «візантійського типу», що містив також денця з монограмами «К» і «М/Н» (Клейман 1984, с. 72). більш детальна характеристика предметів відсутня [21, 72].

Але, можемо відмітити одну із значних знахідок: стічний канал римського періоду в фортеці, виявлений під час археологічних розкопок третьою

експедицією, проведеною муніципальним краєзнавчим музеєм Четате-Албе під керівництвом пана Пауля Нікореску, професора Яського університету, та під компетентним керівництвом Володимира Шахназарова.[21,72]

Це важливе відкриття було зроблено у другому дворі фортеці на глибині -1-2,5 м. Центральний канал був з'єднаний з безліччю дрібніших каналів, з чого можна зробити висновок, що цей канал є складовою частиною цілої каналізаційної системи. Канал, тобто, дно, стіни і навіть дах зроблені з кам'яних пластин, добре відшліфованих. Було викопано велику кількість керамічних уламків: обпаленої глини, римського скла, бронзові фібули (застібки) і безліч монет, таких, як срібні динари часів Сигізмунда Септиміуса Северуса (193-211 рр. після Різдва Христового, велика бронза часів імператора Адріана (117-138 рр. після Різдва Христового), а також монет стародавнього Тіраса (стара назва Четате-Албе) часів Каракалли.[21,72]

Цікавим моментом є те, що деякі експонати, що були знайдені на території повіту були передані до Національного музею Молдови. Так у 1937 році було передано декілька археологічних та палеонтологічних експонатів, фрагмент мандибули мастодонта та декілька фрагментів давньої кераміки, в 1938 було передано мармурову вазу, класичні та більш пізні керамічні вироби. Так було передано навіть колекцію риб та тушу коня для скелетування.

Під час розкопок в 30-х роках трапився і один інцидент. Біля однієї з веж було виявлено порох, який, як з'ясувалося, зберіг свої вибухові властивості й отже становив небезпеку, про що було повідомлено пана полковника К. Петровіческу, коменданта гарнізону, який виставив біля вежі варту, а роботи було призупинено до прибуття представника військових піротехніків, що мали, як фахівці, здійснити подрібнення шару на частини й потім його вивезення. Оскільки представник піротехнічної служби запізнювався понад місяць, Пауль Нікореску, під чийм керівництвом проходили ці розкопки, попросив пана підполковника А. Кантунярі, який тимчасово командував гарнізоном, на пів дня зняти варту, щоб власним коштом і відповідальністю усунути шар пороху. Він наказав постійно поливати його водою та розбивати шматок за шматком

дерев'яними брусками. Таким чином увесь порох було вилучено й складено трохи далі, біля турецького мінарету, звідки його значно пізніше забрали військові власті.[4,71]

Після вивезення уламків і руїн та розкопок до фундаменту було встановлено, що підлога вежі складалася з утрамбованої жовтої глини, а фундамент був зроблений дуже погано й мав глибину не більше 60 см. Через цю слабку основу та пролом у південній стіні, зроблений у 1890 році шукачем скарбів, вежа з часом просіла й згодом наполовину обвалилася. Дивно, що й інша половина не впала, адже вона вже не мала стійкої рівноваги й трималася лише тому, що була затиснута між мурами куртини [4, 71].

Після того як рештки, що вціліли, були підперті довгими балками, біля основи обережно викопали яму глибиною близько 2,80 м і заклали міцний фундамент із каменю, скріпленого вапняно-цементним розчином. Новозбудовану частину у кількох місцях зв'язували залізними шинами з існуючою. Через невеликий нахил останньої вежу неможливо було відбудувати в її оригінальній формі, оскільки тоді відхилення від вертикальної лінії становило б понад 30 см, що могло б спричинити обвал усієї вежі. Тому архітектор міста змушений був надати реконструйованій частині вежі фасад з невеликим нахилом усередину (див. Додаток 11) [4, 71].

4.3. Релігійні установи міста

14 і 16 червня 1918 року Священний Синод Румунської православної церкви прийняв два церковні документи – Рішення про церковні справи в Бессарабії та Пастирську книгу, згідно з якими духовенство і народ Бессарабії знову стали частиною своєї материнської церкви, тобто Румунської православної церкви. Російські єпископи відмовилися визнати владу Румунського Синоду і залишили Бессарабію. Згодом 19 лютого 1919 року новим архієпископом був обраний Гуріє Гросу. Священний Синод Румунської православної церкви у 1922 році створив дві нові єпархії, відокремлені від Кишинівської архієпархії, – Хотинську єпархію з центром у Бельцях та єпархію в повіті Четатя-Албе з

центром в муніципалітеті повіту. Згідно з рішенням Синоду 1927 року, всі три єпархії були офіційно приєднані до Бессарабської митрополії з певним ступенем автономії [33, 72].

Четатя-Албе, з огляду на своє історичне й етноконфесійне розмаїття, був осередком релігійного співіснування. У місті функціонували православні церкви, греко-католицькі храми, синагоги та римо-католицькі костели, що обслуговували численні релігійні громади — українську, болгарську, російську, єврейську, румунську.[33, 72]

По попереднім результатам перепису 1930 року, 79,0% від загальної кількості жителів повіту складає православні. Водночас інші конфесії могли вільно здійснювати богослужіння, будувати культові споруди, утримувати релігійні школи.

Особливу увагу приділяли підпорядкуванню місцевих парафій Румунській православній церкві, що стало частиною політики інтеграції. Богослужіння поступово переводилися на румунську мову, що викликало спротив серед частини російськомовних та українських вірян.[33, 72]

Собор Святого Вознесіння був найбільшою православною церквою в місті Четатя-Албе. Він розташований на пагорбі в центрі міста. Це пам'ятка історії та архітектури XIX століття, яка зазнала декількох робіт з укріплення та змін у 1938 році за наказом короля Кароля II. Ремонтні роботи проводилися під керівництвом архітектора Константіна Драгу.[33, 72]

Греко-католицькі та римо-католицькі костели — обслуговували переважно громади поляків, румунів та частково німців. Вони підтримували активні зв'язки з культурними товариствами та католицькими благодійними організаціями.

Синагоги — єврейська громада Четатя-Албе, хоч і не була найчисленнішою, мала свої релігійні центри, що відігравали не лише культову, а й культурно-освітню роль. [31, 72]

Одна з 4-х синагог була відкрита у 1815 році та мала сувої Тори 17 століття. Другу було розпочато будівництво у 1828 році та вона стала Великою синагогою. У 1847 році похоронне товариство відкрило «Стару синагогу». У

1903 році було засновано синагогу кравців, також відому як синагога ремісників. У 1940 році влада конфіскувала будівлю та перетворила її на урядовий архів. Чотири синагоги були зруйновані під час Голокосту. Коли залишки повернули, одну з синагог було відновлено, а один сувій Тори було привезено назад. Один з мешканців, коваль, взяв його з собою, коли покидав місто. Він охороняв його під час своїх мандрів до Казахстану та назад [31, 72].

Лютеранські та реформатські храми — належали громадам німецьких колоністів, які мешкали в передмістях і підтримували власну культурну ідентичність.

Цей релігійний плюралізм визначав і культурне життя міста, адже при храмах діяли благодійні братства, хори, школи, проводилися свята, ярмарки, що зберігали етноконфесійну ідентичність населення.[33, 72]

Відбувався контроль за іншими конфесіями — єврейські громади, лютерани, баптисти та інші релігійні групи зберігали свободу богослужіння, але їхня діяльність перебувала під наглядом місцевої влади.

Більшість давніших православних храмів у місті зберігали традиційні ознаки: прямокутний наос, апсида, купол чи декілька куполів або дзвіниця — часто у стилях, притаманних регіону (неовізантійські чи російсько-візантійські форми).

Єврейська громада була важливою складовою міста (історично — значна частка населення у XIX–поч. XX ст.). Існували кілька синагог та молитовних домів, які обслуговували як ортодоксальні, так і інші течії (наприклад, робітнича/менша спільнота із власними збудованими молитовними будинками).

Каталоги Центру юдейського мистецтва згадують синагогу на вул. Ізмаїльській (Izmail'skaya) / Kirova (записи й фотодокументи в колекціях). [33, 72]

Синагоги виконували класичні функції: щоденні й суботні богослужіння, святкування релігійних свят, організація єврейської освіти (хедер/єшива або релігійні класи) та громадської взаємодопомоги. У міжвоєнний період єврейські

громади також мали мережі благодійних та освітніх організацій — це типово для регіону (детальніше — в публікаціях та меморіальних записах громад).

Синагоги міста демонстрували типові для східноєвропейських синагог архітектурні риси: фасади з акцентом на вікна, просторове розташування бім та жіночого хору (галереї), інтер'єр із орнаментом.[31, 72]

Католицькі та лютеранські споруди мали архітектурні риси, ближчі до європейських (неоготика/неоренесанс для костелів; скромніші молитовні дома для лютеран), вони також вели освітню/благодійну діяльність (школи, приюти). Проте для опису конкретного костелу/лютеранського дому в місті треба звертатися до місцевих церковних архівів або регіональних довідників про сакральну спадщину.

Релігійні та культурні установи Четатя-Албе у 1918–1940 роках виконували подвійну функцію: з одного боку, вони були засобом інтеграції регіону до Румунії, поширюючи румунську мову, культуру, патріотичні ідеї; з іншого — зберігали багатонаціональну та поліконфесійну ідентичність міста, адже громади різних народів продовжували підтримувати свої традиції через храми, культурні об'єднання, школи.

Розділ 5. Роль архітектурних змін у формуванні міської ідентичності Четатя-Албе у 1918–1940 роках.

5.1. Місто як простір взаємодії культур.

Архітектурний та містобудівний розвиток Четатя-Албе у 1918–1940 рр. відображав ширші трансформаційні процеси, що відбувалися в усій Бессарабії після її приєднання до Румунії. Якщо в дорумунський період архітектурне обличчя міста формувалося переважно під впливом російської адміністративної моделі, то в міжвоєнний час відбулося поступове накладання нових румунських тенденцій, які поєднували модерністичні риси з відновленням «національного стилю». [37, 72]

Ключовим правовим інструментом, що формував міський простір у цей період, був Закон про регулювання будівель у містах (*Legea pentru reglementarea construcțiilor în orașe*), ухвалений у 1929 році. Цей закон зобов'язав усі повітові центри, включно з Четатя-Албе, розробити та суворо дотримуватися Регуляційних планів (*Planuri de Regulare*). Ці плани вперше чітко визначали [37, 72]:

- червоні лінії забудови, що забезпечувало геометричну правильність вулиць.
- зони функціонального призначення (адміністративні, житлові, промислові), що дозволило раціонально розширювати центральні площі для нових репрезентативних споруд.
- норми висотності та санітарні вимоги, що сприяло поступовому заміщенню старої, одноповерхової забудови на дво- та триповерхові кам'яниці та громадські об'єкти.

Через цей закон були впроваджені єдині технічні та протипожежні норми, які стимулювали використання якісних та міцних матеріалів (камінь, цегла, залізобетон) у новому будівництві, особливо в центрі міста.

Значна частина проектів у повітових центрах Бессарабії розроблялася не лише в Бухаресті чи Яссах, а й у місцевих адміністративних структурах, таких як

Технічний відділ примарії або Технічний відділ повітової префектури. Часто ці відділи очолювали інженери, які отримали освіту в Румунії або за кордоном, і саме вони відповідали за адаптацію "національного стилю" до місцевих умов та бюджетних обмежень та повіт Четатя-Албе не був виключенням.[37, 72]

У міжвоєнний період для шкіл, лікарень та жандармерій активно використовувалися типові проекти. Ці проекти були уніфіковані для всієї Румунії, але при будівництві в Бессарабії, зокрема в Четатя-Албе, вони часто видозмінювалися, принаймні в конструктивній частині, через сейсмічні умови регіону, необхідність використання місцевих будівельних матеріалів (наприклад, вапняку-черепашнику) та місцеві кліматичні особливості. Це створювало локальну варіацію загальнодержавного стилю.

Будівництво державних адміністративних споруд (примарія, суд, повітова префектура) часто фінансувалося зі спеціальних державних фондів. Водночас, спорудження культових будівель (нових церков або реконструкція старих) значною мірою залежало від пожертв місцевих громад (православних, католицьких, єврейських), що пояснює їхню стилістичну різноманітність та незалежність від офіційного "неорумунського" напрямку.[25, 72]

Взагалі публікації періоду 1918–1940 років у Румунії, що стосуються архітектури та містобудування Бессарабії (зокрема повіту Четатя-Албе), є досить нечисленними, однією з перших є журнал Товариства румунських архітекторів «Архітектура», виданий у 1941 році. У статті «Творчість та будівництво на втрачених територіях», підписаній архітектором Г. Літеану, розглядаються кілька нових будівель, що з'явилися в Бессарабії в 1920–1941 роках, з них аеропорт у Четатя-Албе (архітектор К. Драгу); санаторії в Бугазі (архітектор А. Вічеллі) тощо. Г. Літеану зазначає: «Після досягнення національного ідеалу 1918 року для Великої Румунії на горизонті з'явився новий ідеал — «ствердження» у всіх сферах цивілізаційної діяльності. Серед них будівельна діяльність була однією з найплідніших, майже всюди зводилися величні споруди, які витримують століття і свідчитимуть майбутнім поколінням про присутність корінної румунської душі. Було зведено безліч монументальних споруд, таких як: адміністративні палаци,

культурні фундації, аеропорти, лікарні, санаторії, публічні площі, церкви, собори тощо, як у сучасному, так і в румунському стилі, в яких мистецтво і техніка змагаються між собою, вшановуючи як майстерність румунських планувальників, так і технічну компетентність виконавців».[25, 72]

Цікаво, що радянська історіографія малює похмуру картину архітектурно-урбаністичного середовища в міжвоєнній Бессарабії. Ось як описано період 1918–1940 років у книзі «Архитектура Советской Молдавии (Архитектура Радянської Молдови), опублікованій архітекторами Анатолієм Колотовкіним, Семеном Шойхетом та Іллею Ельтманом у 1987 році: «Територія Радянської Молдови була окупована німецько-румунськими загарбниками. Творче життя змінилося роками руйнувань і грабежів. Майже 80% житлового фонду було зруйновано, громадські будівлі та будівлі соціально-культурного призначення знищено, промислові підприємства підірвано, обладнання вивезено» та «Загальна стагнація в усіх сферах соціального та культурного життя території на правому березі Дністра, що характеризувала період румунської окупації, позначилася і на міському будівництві». [25, 72]

Схожу картину пропонує і архітектор Віктор Смирнов у монографії Градостроительство Молдавии (Урбанізм Молдови), що вийшла у 1975 році: «Окупація у 1918 році Бессарабії Королівською Румунією відірвала її від Радянської Росії на 22 роки, перетворила на напівколонію, надовго уповільнила її розвиток... Будівництво в містах зупинено, оскільки кола при владі не вірили в можливість довгострокового перебування в країні. За 22 роки окупації було побудовано лише мерію в Бельцях...».[25, 72]

В цілому у Довіднику Великої Румунії за 1925 рік згадуються три архітектори, які в той час працювали в Кишиневі: Александр Асвадуrow, Тимофій Бебелло та Леоніда Булубіко. Пізніше, у Довіднику Кишинева за 1940 рік уже фігурують п'ять дипломованих архітекторів, що свідчить про поступовий ріст професійного середовища.[25, 72]

У списку архітекторів, зареєстрованих у Корпусі архітекторів Румунії відповідно до Закону про створення та організацію Корпусу (1933), згадані фахівці з усіх історичних регіонів країни: Бухареста, Старого Королівства, Трансільванії, Молдови, Буковини та Бессарабії. Це підтверджує, що бессарабські архітектори були повноцінно інтегровані в загальнорумунську професійну систему.

Особливо важливими є дані Списку дипломованих архітекторів 1932 року, де вказані фахівці, що працювали у містах Бессарабії. У цьому переліку зазначено і Флоранс Лазаря з Четатя-Албе, що є важливим свідченням діяльності дипломованого архітектора саме в повіті. [25, 72]

Таким чином, у міжвоєнній Бессарабії існувала розгалужена система як дипломованих архітекторів, так і технічних керівників, що діяли у всіх ключових містах регіону, включно з Четатя-Албе. Зокрема, присутність дипломованого архітектора Флоранс Лазарі в Четатя-Албе у 1932 році є важливим показником розвитку місцевого будівельного середовища.

Узагальнюючи: важливу роль у розвитку міста відігравали спеціалісти, що працювали в системі Міністерства громадських робіт та пов'язаних з ним технічних служб. Вони забезпечували: реалізацію державних інвестицій — адміністративні будівлі, школи, інженерна інфраструктура; підготовку типових проєктів, які застосовувались по всій Бессарабії; нагляд за будівництвом на місцях через повітові технічні служби; контроль за дотриманням законодавства про будівництво (зокрема норм 1929 року).

Державні інженери та архітектори, що працювали при повітській префектурі в Четатя-Албе, відповідали за адаптацію загальнодержавних моделей під місцеві умови. Саме їхня практична робота визначала вигляд більшості службових і суспільних будівель.

Значну кількість проєктів — особливо житлових, торговельних та приватно фінансованих — виконували фахівці з більших центрів, насамперед Кишинєва та Ясс. Це було характерно для всієї Бессарабії, де менші міста часто залучали: архітекторів із приватних бюро, які пропонували більш сучасні стилістичні

рішення; інженерів-підрядників, що мали досвід у житловому та комерційному будівництві; фахівців, які поєднували модерністичні тенденції із локальними стилістичними особливостями.

За часів Російської імперії адміністративні будівлі були виконані в стилі пізнього класицизму та провінційного еклектизму, типовому для південних портових міст. Після 1918 року румунська влада поставила завдання впорядкування міського простору. Було проведено часткове регулювання вуличної мережі, розширено кілька центральних площ, що дало можливість для зведення нових адміністративних і громадських споруд. Таким чином, архітектурна політика мала виразний символічний характер: вона повинна була засвідчити присутність держави й інтеграцію міста в румунський культурний простір. [25, 72]

У 1920–1930-х рр. у Четатя-Албе, як і в інших бессарабських містах (Кишинів, Бельці, Сорока), простежується поєднання двох напрямів: румунського національного стилю (елементи неоромантизму, декоративні фронтони), та раціоналістичного модернізму, що поступово ставав популярним у громадській та житловій забудові.

Паралельно з цим у місті розвивалася інфраструктура: прокладалися тротуари, впорядковувалися площі та набережна лиману. Архітектурний ландшафт збагачували культові споруди різних конфесій — православні, католицькі, єврейські та протестантські, які не лише підкреслювали багатоконфесійність населення, але й ставали важливими візуальними домінантами міського простору.

Особливість Четатя-Албе полягала у співіснуванні середньовічної фортеці, яка залишалася символом історичної спадщини, з міжвоєнними громадськими будівлями та приватними кам'яницями, що відображали сучасні тенденції. Місто набувало образу простору, де минуле і сучасне взаємодіяли, створюючи нову ідентичність.

Якщо в попередню епоху архітектура відображала утилітарні функції та багатонаціональний характер населення, то у міжвоєнний період вона

виконувала ще й політичну функцію — демонстрацію румунської присутності та модернізаційних прагнень. [25, 72]

Архітектурний та містобудівний розвиток Четатя-Албе у 1918–1940 рр. не був ізольованим явищем. Він відображав як локальні умови та багатонаціональний характер міста, так і ширші тенденції, властиві повіту, Бессарабії та загалом Королівству Румунії.

У масштабах повіту архітектурна ситуація залишалася досить контрастною. У сільських місцевостях переважала традиційна будівельна культура — глинобитні хати з очеретяними або черепичними дахами, характерні для степового півдня. На цьому тлі Четатя-Албе вирізнялася кам'яною забудовою та більшою кількістю громадських споруд. Водночас примарія та суд у місті були зразками тієї ж адміністративної архітектури, яка з'являлася і в інших містах повіту (Татарбунари, Арциз), але саме тут вони набували більш репрезентативного характеру, демонструючи статус повітового центру. [25, 72]

На рівні Бессарабії румунська влада прагнула інтегрувати регіон у єдиний державний простір. Архітектурна політика мала два ключові напрями: впровадження «неорумунського стилю» як символу культурної уніфікації, модернізація інфраструктури міст (школи, лікарні, казарми, дороги). Кишинів, як губернський центр, першим отримував нові громадські будівлі з елементами національного стилю. У Сороках, Бельцях, Оргеєві, а також у Четатя-Албе, цей стиль відображався насамперед у реконструкціях примарій, поліцейських будинків та освітніх закладів. Проте в периферійних містах, зокрема й у Четатя-Албе, поєднання нового стилю з місцевою забудовою створювало строкатий, «перехідний» архітектурний ландшафт.

У масштабах Румунського королівства міжвоєнний період відзначався масштабною державницькою архітектурною політикою. Вона передбачала: будівництво репрезентативних споруд у столиці та обласних центрах (університети, адміністрації, вокзали), розвиток житлового будівництва в містах середнього розміру, піднесення «*stilului neoromânesc*» до рівня державного символу.

У порівнянні з Бухарестом чи Яссами, де новий стиль втілювався у монументальних ансамблях, у Бессарабії він набував адаптованих, скромніших форм. У Четатя-Албе цей вплив виявився радше у фасадному декорі (арки, фронтони, орнаменти), ніж у цілісному ансамблевому плануванні.

Таким чином, Четатя-Албе постає як простір взаємодії культур і стилів: з одного боку, традиційна строкатість забудови та вплив багатонаціонального середовища, з іншого — румунські модернізаційні прагнення та національний стиль, що мав закріпити державну присутність.

У результаті архітектурний образ міста став віддзеркаленням ширшої динаміки: якщо в центрі королівства на перший план виходив репрезентативний характер архітектури, то в Бессарабії та зокрема Четатя-Албе — поєднання старих форм із новими тенденціями, яке підкреслювало прикордонний характер регіону.

У самому Четатя-Албе прикладами румунської політики в архітектурі стали насамперед адміністративні та освітні будівлі. Примарія, перебудована у 1920–1930-х рр., отримала фасад з елементами «неорумунського стилю» — високі аркові вікна, декоративні карнизи та симетричну композицію, що відрізняло її від старих будівель доби Російської імперії. Подібні риси помітні і в нових шкільних спорудах, які зводилися за єдиними проектами Міністерства освіти в повітах Бессарабії. (див. Додаток 16)

Особливістю міста було поєднання цього офіційного «національного стилю» з багатонаціональною традицією. Поруч із румунізованими адміністративними будівлями залишалися синагоги, болгарські та грецькі культові споруди, вірменські та російські торговельні дома, що надавало архітектурному середовищу строкатості. Такий контраст був менш відчутний, скажімо, у внутрішніх регіонах Румунії, але характерний саме для прикордонних міст Бессарабії.

Якщо порівняти з іншими центрами повіту, то в Арцизі чи Татарбунарах румунська влада будувала переважно школи, жандармерії та невеликі лікарні, тоді як у Четатя-Албе акцент робився на репрезентативних функціях —

примарія, суд, банки, а також благоустрій центральних вулиць. Це було пов'язано зі статусом міста як повітового центру.

У ширшому бессарабському контексті подібні тенденції проявилися й у Кишиневі, де одночасно з модернізацією інфраструктури будували монументальні споруди в національному стилі (будинки земства, університетські корпуси). Але якщо в столиці прагнули створити ансамблевий архітектурний вигляд, то в Четатя-Албе румунські елементи накладалися на вже сформовану міську тканину з російськими та місцевими впливами.

Таким чином, у місті можна було спостерігати своєрідну архітектурну полілогію: румунський державний стиль взаємодіяв із багатонаціональною спадщиною та місцевою забудовою. Це й перетворювало Четатя-Албе на приклад простору, де архітектура ставала відображенням політики інтеграції Бессарабії до Королівства Румунії, але водночас зберігала риси культурного пограниччя.

5.2. Особливості містобудування та архітектури в румунський період.

Планування Четатя-Албе має радіально-кільцевий характер, що сформувався історично завдяки розташуванню центрального ядра — фортеці. Від цього «ядра» розходилися основні вулиці, утворюючи радіальні напрямки, які згодом були об'єднані кільцевими вулицями. Така схема забезпечувала зручне сполучення центру з околицями та важливими транспортними шляхами.

Цікавим є те, що головна вулиця міста змінювалася залежно від соціально-економічних потреб і розвитку торговельних центрів. У міжвоєнний період, коли місто входило до складу Румунії, ключовою стає вулиця Емінеску. Саме тут концентрувалося основне міське життя, розміщувалися адміністративні та торговельні об'єкти.

Румунський вплив на архітектуру Четатя-Албе був помітний у стилістичному оновленні міського середовища. Одним з домінуючих напрямів став так званий неорумунський стиль (*stil neoromânesc*).

Його ознаками були аркади, декоративні карнизи, колони, використання традиційних геометричних орнаментів, а також наявність терас та башточок. У цьому стилі могли бути збудовані або реконструйовані державні установи, школи, будинки культури, вокзали та житлові будинки для посадовців.

Через архітектуру румунська влада прагнула закріпити культурну ідентичність держави на нових територіях. Такі споруди ставали візуальними символами інтеграції Бессарабії до складу Румунії та формували нову міську ідентичність.

Деякі нові будівлі промислового призначення були спроектовані з елементами сучасної архітектури та модернізму: великі вікна, функціональні фасади, використання заліза та бетону, поєднання з класичними елементами. Це відрізняє забудову Четатя-Албе від інших бессарабських міст, де збережено більш традиційний стиль.

Центр міста поступово набував вигляду адміністративного ядра, де концентрувались головні установи повіту. Будівлі префектури та примарії зведені у міжвоєнний період вирізнялися архітектурною монументальністю: фасади прикрашали декоративні елементи в національному стилі, що поєднував класику з модерними акцентами. Вони були покликані не лише виконувати практичні функції управління, а й репрезентувати присутність румунської держави в прикордонному місті.

Поруч розташовувались судові та поліцейські установи, які утворювали адміністративний квартал. Тут вирішувались питання місцевого самоврядування, земельних спорів, торгових контрактів і соціального забезпечення. Це місце стало символом концентрації влади, до якого тяжіли і мешканці навколишніх плас та сіл.

Таке планування контрастувало з більш «розкиданою» структурою адміністративних будівель у північних повітах, наприклад у Хотині чи Сороках, де установи часто розміщувались у старих спорудах без архітектурної єдності. У Четатя-Албе влада прагнула створити сучасний адміністративний центр, що відповідав би статусу великого портового міста.

Крім адміністративних будівель, тут діяли банки, поштово-телеграфне управління, кафе та навіть школа з музеєм де зберігалися археологічні й етнографічні колекції.

Центральним осередком вуличної активності був центральний парк. Матвій Матвійович Пудівітр, міський садівник, згадував:

«Пригадую, як приїхав я сюди 1925 року. Місто було тоді мало озелененим. Міський сад, розташований у центрі, тільки з'являвся, він був обнесений іржавим колючим дротом. Сад освітлював один гасовий ліхтар. У саду було п'ять грубо збитих лавок».[23, 72]

За румунської влади сад називали *Grădină publică* — Громадський сад. 1929 року його обгородили решітчастим парканом. У ньому збудували ротонду, в якій вечорами на вихідних грав духовий оркестр, та круглий басейн із фонтаном. Із колії міського кінного трамваю облаштували алею, завиту гліцинією та текоюю, а на клумбах розмістили статуї гномів. Навпроти сади знаходилася Примарія (міська рада) — адміністративний символ румунської влади. Саме в цьому саду відбулося відкриття пам'ятнику Фердинанті I, яке відвідав король Кароль II.

Цікавим фактом є те, що у 1900-1910 роках існував один напівкільцевий маршрут трамвая. Він починався на околицях міста, де тримали хлібні та винні склади, проїжджав повз усі причали міста та проходив особняк Ярошевича - пам'ятка архітектури, збудована 1890 року, виконана у дусі неоромантизму з переважанням мавританського стилю; архітектор — Євген Єрмаков (на замовлення Лідії Волконської). Маєток належав поміщику і почесному мировому судді Алоїзію Ярошевичу, а згодом його сину — Олександру Ярошевичу, головному інженеру Аккерманської залізниці. Після переходу повіта під владу Королівста Румунія у 1918 році Ярошевичі продали будівлю, і в ній розташувалася філія Національного банку Румунії. На решітці вхідних дверей лишився кований акронім BNaR — *Banca Națională a României*.

1918 року, коли Румунія окупувала Буджак, а радянська влада — інший берег Дністра, пароплавне сполучення Дністровським лиманом припинилося і врешті трамвай став нерентабельним.

У статистичному описі Четатя-Албе за 1923 рік трамвай вже згадували як закритий: «Існує система кінного трамвая, який колись функціонував». У 1930-х роках трамвайну систему закрили, а обладнання трамвайної майстерні вивезли в Румунію. Частину колій міський садівник Матвій Пудівітр використав для вхідної арки у кафе в вище згаданому Громадському саду.[2, 71]

Сам Матвій Пудівітр 1925 року переїхав у Четатя-Албе, і примарія міста запросила його на посаду міського садівника.

Він потім пише щодо своєї роботи наступне:

«Туго йшла робота з озелененням. Міська управа скупилася на витрати. Посадкового матеріалу на місці не було, за ним доводилося їздити в ліси під станцію Бессарабську. За квіткової розсадою їздили в Бендери і Кишинів»

Наприкінці 1920-х років на вулиці Алба-Юлія Пудівітр відкрив оранжерею-розплідник. Знайти землю для цього було непросто, бо більшість землі у місті належала приватним особам, проте йому вдалося знайти територію площею в півтори гектари. Поруч на цій же вулиці Матвій Матвійович збудував одноповерховий котедж, який зберігся донині (див. Додаток 12).

У кінці 1920-х, коли примаром міста обрали Пауля Нікореску, благоустрій та озеленення міста пішли на краще. Окрім того, за румунської влади заклали декілька нових скверів: на вулиці Емінеску та на розі вулиць Реджеле Фердинанда та Беліковича.

Коли в Четатя-Албе відкрили новий аеропорт, Матвій Пудівітр облаштував озелення дороги до нього. У 1936—1937 роках керував оновленням Громадського саду: у ньому збудували круглий басейн із фонтаном та на клумбах розмістили статуї гномів.[36, 72]

За свого життя Матвій Пудівітр уклав та опублікував фотоальбом «Озеленення Аккермана», який зображає озеленення міста протягом 1930—1950-х років під його ж керівництвом. У нього увійшли 79 фотографій, що зберігаються в фондовій колекції Красзнавчого музею міста.

Поштово-телеграфне управління Споруда поєднувала аркові галереї, масивні колони, скатні дахи з черепицею. Використання світлого каменю або тиньку підкреслювало румунський характер будівлі.[37, 72]

Шкільні будівлі та ліцеї часто мали аркові входи, високі вікна з напівциркульними перемичками, черепичні дахи та відкриті галереї. Внутрішні інтер'єри залишалися функціональними, але фасади несли декоративне навантаження. Навіть, якщо пройти містом, в деяких містах можливо побачити ці аркові входи на прилеглу територію, що збереглися до нині. (див. Додаток 8).

Житлові будинки для чиновників були двоповерхові або триповерхові будинки з балконами, арковими лоджіями, терасами та декоративними елементами (пілястри, фризи). Дахи — здебільшого двосхилі або чотирихилі з червоною черепицею.

Поява таких споруд на тлі старої забудови, що мала російсько-імперський або османський характер, створювала контраст і демонструвала «новий образ міста». Архітектурна румунізація була частиною культурної політики, спрямованої на утвердження державного суверенітету та асиміляцію регіону через матеріальне середовище.

У цей період з'явилися нові вулиці з регулярним плануванням, укріплювалися набережні, впроваджувалась каналізація, електрифікація й дорожня інфраструктура. [37, 72]

Особливої уваги приділяли створенню навчальних закладів, лікарень, поштових відділень, що будувались у характерному для того часу стилі функціонального класицизму з елементами модерну. Вони створювали новий візуальний образ міста — впорядкованого, цивілізованого, з орієнтацією на європейські (румунські) зразки.

На відміну від старих будівель, успадкованих від Російської імперії, нові інфраструктурні об'єкти будувались відповідно до жорстких європейських (румунських) санітарних та технічних норм, зокрема тих, що були закріплені Законом про регулювання будівель у містах 1929 року.

Лікарні проектувалися з урахуванням сучасних вимог до ізоляції та вентиляції. Їхня архітектура, як правило, була найбільш функціональною, підкреслюючи світлі, просторі палати та операційні. Це було візуальним свідченням того, що нова держава піклується про здоров'я громадян, протиставляючи це застарілим санітарним умовам попередньої епохи.

При будівництві використовувались симетричні композиції, чіткі геометричні форми та помірний, але урочистий декор. Окрім того були присутні такі елементи як: аркові вікна, керамічні орнаменти на фасадах, фігурні фронтони, що інтегрувалися у дизайн і водночас позначити будівлю як румунську. [37, 72]

Цікаво, що поряд з архітектурною політикою, спрямованою на візуальне утвердження румунської присутності через функціональний класицизм та елементи Неорумунського стилю в адміністративних будівлях, школах та лікарнях, у місті паралельно розвивалася й інша, більш технологічно-орієнтована модерністична лінія.

В Румунії не набули значного поширення творчі союзи на кшталт «De Stijl», «Praesens», чи інші подібні, тому архітектори-модерністи діяли переважно самотійно. Важливим учасником модерністського руху в Румунії був архітектор Хорія Крянге. В 1937 році свої аеропорти отримали найбільші міста Буджацького краю - Ізмаїл та Четатя-Албе. Проекти обох аеропортів розроблені Костянтином Драгу. Ці невеликі будівлі запроектовані в стилі ар-деко і мали бути символами технічного прогресу Румунії. На жаль, ці цікаві пам'ятки не збереглися [30, 72].

Так, одним з важливих проєктів будівництва в повіті стає Аеропорт «Regele Carol» din Cetatea Alba. Задля популяризації ідеї авіасполучення серед населення Бессарабії Управління громадської авіації Румунії спорядило спеціальний агітаційний літак (див. Додаток 13) [36, 672].

28 жовтня 1930 року літак вилетів з Бухаресту в Бессарабії, де він відвідав Хотин, Чернівці, Бельци, Оргеєв, Бендери, Кагул, Болград, Четатя Албе та Ізмаїл. Однією з цілей візитів було вибрати місце для аеропорту [36, 72].

Результат виявився вище очікуваних: цивільні та військова влада захоплено зустріли цю ідею та було заплановано будівництво 2-х аеропортів з обслуговуючими ангарами в крайніх точках Бессарабії. Одним з цих місць стає територія на заході від міста Четатя-Алебе, вздовж дороги на Монаши, поблизу від села Бритівка [36, 72].

Аеропорт був збудований за всіма правилами тодішньої техніки – облаштована злітна смуга, збудована диспетчерська вишка. Будівлю аеропорту було збудовано в силі румунського модернізму, а під'їзд до нього упорядкований під керівництвом міського садовника Пудівітра.

Аеропорт отримав ім'я правлячого короля Кароля II, та під час свого візиту в Аккерман в червні 1937 року монарх особисто відкрив його [36, 72].

Польоти здійснювалися на літаках Potez-561 та Lockheed L-10A Electra.

Мабуть одним з найбільш цікавих проєктів будівництва повіту є будівля дитячого протитуберкульозного санаторію у с. Кароліно-Бугаз. Розпочалось будівництво 1933 року, а вже в 1934-му санаторій було урочисто відкрито головний корпус, а у 1937-му до нього прибудували праве крило. Цей об'єкт побудований за фінансуванням спеціальної програми Ліги Націй. Автором проєкту став архітектор Анжело Вічеллі. Будівля була запроєктована в популярному тоді стилі ар-деко, в його американській версії стрімлайн-модерну. Особливостями стилю є обтічні форми, що виступають, напівкруглі частини фасаду, плавність ліній, простий лінійний декор [39, 72].

Лікувальні та діагностичні відділення, аптека, операційна, шкільні приміщення, харчоблок, спроектовані в 3-х поверховому будинку лікувального корпусу, зверненого фасадом до моря, на південь. Окремо були розташовані приймальний pokій, ізолятор, житлові будівлі та господарські будівлі. Архітектура та планування головного лікувального корпусу є унікальними і відповідали всім вимогам для лікування хворих на кістково-суглобовий туберкульоз. [39, 72]

10 червня 1937 відбулося офіційне відкриття санаторію в присутності короля Кароля II і його дружини Єлени. Перший заїзд хворих і оплата лікування

були проведені за рахунок королеви. У подальшому хворі надходили в приватному порядку і лікування як правило оплачувалося за рахунок муніципальних коштів за місцем проживання хворих. [39, 72]

Не менш важливим проектом будівництва в повіті стає будівництво єврейської лікарні в місті Четатя-Албе, відкритий у 1934 році за кошти єврейських емігрантів з Аккермана в Нью-Йорку. [34, 72]

На початку 1920-х років члени Товариства емігрантів з Аккермана в Нью-Йорку Аків Марголін і його дружина відвідали Аккерман і зрозуміли, що в місті необхідно відкрити нову лікарню. У цьому їх переконав Ісаак Шапіро — головний лікар Єврейської лікарні. [34, 72]

Товариство емігрантів з Аккермана в Нью-Йорку створило спеціальний фонд, відкрило збір коштів і з 1925 до 1932 року зібрало понад 50 тисяч доларів. Румунська влада виділила землю під лікарню на околиці міста: біля приватного виноградника, на місці якого після Другої світової війни звели міський стадіон. Будівництво тривало сім років. 7 жовтня 1934 року лікарню офіційно відкрили у присутності багатьох жителів міста та представників влади. Вона мала 14 кімнат і 60 ліжок, її річний бюджет сягав 100 000 леїв, а медичний персонал включав лікарів-спеціалістів і досвідчених медсестер. [29, 72]

Вагомий внесок у будівництво лікарні, зокрема, зробив Максим Каролік (окрім цього Каролік 1929 року, коли в Четатя-Албе через посуху був голод, передав 30 тисяч лей фінансової допомоги жителям міста, а 1932 року його нагородили дипломом Почесного громадянина Аккермана) оперний співак, уродженець Аккермана. Концертував в Лондоні в 1922 році, після чого переїхав до Америки. Не зважаючи на те що переїхав, пожертвував на благодійні цілі 38 млн.леїв в цілому, які пішли (окрім лікарні) на Християнський дитячий дім, капітальний ремонт Будинку пристарілих (християнський), субсидував більше 50 студентів з повіту, а також більшу кількість студентських гуртожитків в Лаши, Бухаресті, Клуже та Тимішуаре. Він створив фонд в розмірі 1млн леїв в сільськогосподарському та комерційному банку повіту, щоб допомогти виноградарям, які втратили свої виноградники [8,71].

- Ще одним проектом будівництва охорони здоров'я стає проєкт ремонт будівля під ветеринарну лікарню. Створена була завдяки наполегливості директора сільськогосподарської палати, інспектора-генерала С. Зарми.

З 1926 року з цією метою він викупив колишню «Posta de cai», будинок, який навмисне хотіли зайняти міська управа та міська пошта, кожна вважаючи себе власником. (див. Додаток 16.)

Палата проігнорувала ці претензії, і в 1929 році, коли члени Комісії з наділення землею запропонували, щоб ця нерухомість перейшла у власність Палати, вона вже користувалася будівлею, водночас виконуючи лише найнеобхідніші ремонти.

Суми, яких вимагав ремонт і реконструкція, були високими, оскільки будівля була в аварійному становищі.

Вартість цієї колишньої «Кінної пошти» (200 000 леїв) Палата попросила вирахувати із суми, внесеної на рахунок Міністерства сільського господарства Директорату сільськогосподарського орієнтування.

У 1927 році в цій будівлі планувалося створити ветеринарний лазарет, але з різних причин це не вдалося реалізувати, і лише в 1934 році це питання знову було винесено на обговорення та були розпочаті необхідні роботи для функціонування лікарні. (див. Додаток 16.)

З цією метою був створений фонд у розмірі 200 000 леїв на ремонт будівлі, з яких було витрачено 199 397 леїв, потім фонд фонд у розмірі 56 000 леїв на ремонт лазарету і придбання меблів, з яких було витрачено 55 686 леїв, ще один фонд на придбання медикаментів, інструментів, сироваток, вакцин, необхідних для диспансеру, на суму 54 000 леїв, з яких було витрачено 53 890 леїв та ще один фонд на оплату праці персоналу.

Персонал лікарні складався з ветеринара з денною оплатою 100 леїв, ветеринарного агента з денною аплатою 65 леїв і не основного ветеринара, який двічі їздив по повіту і не змів взяти цю сарну на себе.

Шпиталь розпочав свою роботу 3 вересня 1934 року зі схвалення міністра. 13 вересня, на підстав наказу Міністерства сільського господарства і земельних

володінь, доктор Черняну, генеральний дінспектор зоотехнічного управління Кишинева, відвідав будівлю, в якій мала працювати лікарня для тварин, і виявив, що майно складається з :

Будинку з чотирма кімнатами, з двома предпокоюми, в яких будуть функціонувати канцелярія, комора для медикаментів та інструментів і житлові приміщення для ветеринарного працівника. Велика стайна на 8 великих тварин, а також хірургічний кабінет та кабінет для консультацій, тощо.

На цю подію була висловлена подяка:

« Ми від щирого серця вітаємо пана інспектора Зарму, людину великої ініціативи, за сприяння, надане цій справі, а також пана доктора, ветеринарного лікаря, який керує цим шпиталем так добре і з такою великою користю для тваринників.

Ми бажаємо, щоб усі сільськогосподарські палати та весь агрономічний і ветеринарний світ доклали будь-яких зусиль, принесли будь-які жертви для негайного створення в повіті шпиталів та ветеринарних амбулаторій».

Одним з цікавих проектів будівництва можливо виділити, так зване «Дворянське гніздо». Ця будівля була збудована у 1930-і роки, під час забудови «Нового Аккермана» - району гарних особняків, де мешкав середній клас міста: лікарі, вчителі, інженери, архітектори, чиновники. (див. Додаток 17.)

Тут, серед старих виноградників, було прокладено вулицю Алба-Юлія. Цей особняк збудували два брати, які пізніше повірили передбаченню, що в новому будинку їх переслідуватимуть нещастя. Невдовзі вони продали його земському лікареві Василю Зубовському.

Будинок був великий і зручний, містив спальню, вітальню, дитячу, два кабінети, овальну приймальню для клієнтів, веранду, систему коридорів, ванну, комору, туалет та велику кухню, під якою знаходився глибокий підвал.

Доктор Василь Костянтинович Зубовський був знатного дворянського роду.

Будинок Зубовських вражав із першого відвідування. Старовинні м'які меблі, німецьке концертне піаніно «Карл Рекіш» з мідними свічниками, картини в масивних золочених рамах, важкі люстри оригінальної форми, багато

книжкових шаф червоного дерева та стелажі з книгами – від енциклопедії Брокгауза та Ефрона до легковагих. Тут збереглися журнали що видаються США, Німеччини, Румунії, і навіть російські дореволюційні.

Усюди в будинку - столи та столики: курильні, шахі, ламберні, різьблений письмовий стіл Василя Костянтиновича зі статуєю м'язистого молотобойця на годиннику, узбецький шестигранний столик зі східним орнаментом. На старомодному буфеті та на стінних полицях - найтонший китайський ручний розпис посуд. Скриньки та шкатулочки з секретом. До 1940 року лікар мав велику практику і був успішним лікарем.

Цікава ця будівля ще й тим, що є не звичною за своєю архітектурою, до типової забудови тих часів. Будівля зведена з червоного облицювального цегляного каменю, що добре видно по фактурі фасаду, а цей камінь був притаманний для архітектури часів Російської імперії. Стиль можна віднести до еклектики з елементами провінційної цегляної архітектури кінця XIX – початку XX ст., можливо, з елементами неорумунського стилю в планировці.

Симетричний фасад: головний вхід розташований по центру, з невеликими сходами та ганком. Хоч будівля і одноповерхова - дах: високий, двосхилий, покритий червоною металочерепицею. Вікна: великі, аркові, з цегляним обрамленням та декоративними виступами (сандриками). Декор: використано цегляні карнизи та нішеподібні заглиблення, які оживлюють фасад.

Всі ці елементи можливо зустріти на будівлях, зокрема на освітніх закладах 50-80-х років 19 століття.

Висновки:

У дослідженні було комплексно проаналізовано правові, адміністративні, соціально-економічні та культурні процеси, що визначали розвиток міста Четатя-Албе у 1918–1940 рр. Період румунського управління став одним із ключових етапів у трансформації міського життя, оскільки саме тоді відбулося масштабне реформування адміністративної системи, модернізація інфраструктури та оновлення соціально-культурного середовища регіону.

Інтеграція Четатя-Албе до складу Румунського королівства супроводжувалася докорінними змінами правового поля. Уніфікація законодавства, запровадження румунської адміністративної моделі та діяльність інституту префекта сприяли формуванню нової системи управління. Водночас централізація влади та домінування національної політики румунізації створювали напруження у багатонаціональному середовищі повіту. Впровадження румунської як єдиної офіційної мови адміністрації та судочинства, реформи у сфері освіти й податкової політики стали суттєвими чинниками соціальної трансформації регіону.

Соціально-економічний розвиток Четатя-Албе у міжвоєнний період характеризувався поєднанням традиційної аграрної спрямованості з розширенням промислових і торговельних функцій. Повіт був одним із найбільших аграрних виробників Бессарабії, з розвинутими зерновими культурами та виноградарством, а також із зростаючим промисловим потенціалом — від млинарства та виноробства до хімічних, коньячних і консервних підприємств. Значну роль відігравали транспортні комунікації, включно із залізничним та авіасполученням, що інтегрували місто в економічний простір Великої Румунії. Курортно-рекреаційний потенціал регіону, зумовлений наявністю лиманів, грязей і морського узбережжя, став ще одним чинником його економічної специфіки.

Соціальна структура повіту відзначалась значною етнічною та конфесійною строкатістю. Співіснування румунів, українців, болгар, росіян, німців, євреїв та гагаузів формувало поліетнічний характер міста й визначало

його культурну динаміку. Румунська влада водночас сприяла розвитку мережі шкіл та культурних інституцій, але орієнтувала їх на державну мовно-культурну політику. Разом із тим у Четатя-Албе продовжували функціонувати громади та організації національних меншин, що зберігали власні релігійні, культурні та освітні практики.

Окреме місце займає розвиток архітектурного й урбаністичного середовища. Розбудова інфраструктури, модернізація міських просторів, реставрація історичних пам'яток (зокрема фортеці), розширення шкільних, культурних і адміністративних установ сприяли формуванню нової міської ідентичності. Архітектурні зміни поєднували елементи румунської національної стилістики з локальними традиціями, що посилювало значення Четатя-Албе як культурного центру південної Бессарабії.

Запроваджувались нові норми забудови, санітарні вимоги і механізми контролю за використанням землі, що сприяло поступовій модернізації міста. Помітним стало й розширення культурного та соціального життя, що поєднувало державні ініціативи з діяльністю національних громад. У місті діяли релігійні та освітні осередки різних конфесій і етнічних груп, що зберігали власні традиції й водночас взаємодіяли з румунськими культурними структурами. Таке поєднання офіційної модернізації та локальної культурної динаміки формувало складну, багатошарову соціальну тканину Четатя-Албе, у якій оновлення, розбудова та адміністративні реформи перепліталися з традиційними формами життя та культурною автономією громади.

Разом з тим у регіоні існували й конфліктні процеси. Невдоволення частини населення аграрною реформою, податковим тиском, політикою румунізації та централізації сприяли соціальним протестам, наймасштабнішим проявом яких стало Татарбунарське повстання 1924 року. Ці події засвідчили суперечливість румунської політики, а також складність інтеграції поліетнічного регіону в унітарну державну модель.

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що міжвоєнний період став часом значних перетворень у Четатя-Албе. З одного

боку, румунська адміністрація забезпечила модернізацію системи управління, розбудову інфраструктури, розвиток освітніх і культурних установ та економічне зростання. З іншого боку, політика уніфікації та румунізації, а також нерівномірний розподіл соціальних і правових ресурсів спричинили соціальну напруженість та неоднозначне сприйняття реформ серед місцевого населення.

Таким чином, період 1918–1940 рр. став визначальним для формування сучасного образу міста та району в цілому, вплинувши не лише на правове та адміністративне становлення міста, але й на його соціальну, культурну та архітектурну ідентичність. Досвід цього часу дозволяє краще зрозуміти специфіку розвитку прикордонних регіонів, особливості взаємодії державної влади та поліетнічного населення, а також механізми трансформації міського середовища в добу масштабних політичних змін.

Спадщина міжвоєнного періоду є багатогранною: вона включає не лише архітектурні об'єкти, але й неформальні інституції та моделі суспільної взаємодії, сформовані у той час. Розуміння цієї епохи, на мою думку, є ключовим для ідентифікації сучасного міста як простору.

Список використаних джерел та літератури

Джерела:

1. Anuarul Oraşului Chişinău şi al judeţelelor din Basarabia şi cu Calendarul pe anul 1924. 374 c.
2. Boldur A. Istoria Basarabiei. Chişinău : Tipografia Eparhială, 1927. 348 c.
3. «Cetatea Albă – zece ani de la realipire (1918-1928) : studiu documentar»/ comp. Bucureşti, 1928. 191c.
4. Comisiunea Monumentelor Istorice. Secţia din Basarabia. Anuar. III./Chişinău : Tipografia eparhială „Cartea Românească”, 1931, 133c.
5. Cuza Gh. A. Prin Tighina şi Cetatea Albă. Iaşi, 1941. 94c.
6. Enciclopedia României : în 4 vol.II / coord. D. Gusti. Vol. II : Ţara Românească (Valahia). Bucureşti : Imprimeria Naţională, 1938. 1061c.
7. Enciclopedia României : în 4 vol. Vol. III : Basarabia. Bucureşti : Imprimeria Naţională, 1939. 1180c.
8. Figuri contemporane din Basarabia / Editura „ARPID”. — Chişinău : Editura „ARPID”, 1939. 360 c.
9. Gr. Avakian. Cetatea Albă. Cum se distruge un monument istoric. În: Cronica Numismatică şi Arheologică. IV. 1924. 104c.
10. Nicorescu P. Cetatea Albă : monografie istorică. Bucureşti : Cartea Românească, 1931. 256 c.
11. Rosetti S. Românii din Basarabia : studiu istoric. Bucureşti : Cultura Naţională, 1922. 302 c.
12. Відео з відкриття пам'ятника Фердинанту, 1939 Url: <https://monumentul.blogspot.com/2013/11/stefan-cel-mare-cetatea-alba.html>
13. Вісник Регіонального музею Бессарабії в Кишиневі 1938 р., №8. 157с.
14. Вісник Регіонального музею Бессарабії в Кишиневі 1937 р., 146с.
15. Газета «Час» від 28 березня 1931 року (№ 730)

Література:

16. «Анбіндер Ізраїль Абрамович» // Akkermanika. — Url: https://akkermanika.org/wiki/Анбіндер_Ізраїль_Абрамович
17. «Створення та діяльність ветеринарної лікарні сільськогосподарської палати – Четатя-Албе» Url:
18. І.Б. Клейман «К стариографии напластований римского времени в Тире, 1976, т. 8. с. 109–119
19. І. Худяков, І. Яременко «Architecture of the western regions of Ukraine between the two world wars», 2025. 180–196.

20. Каруник К. Д.: Українська мова в шкільній освіті підрумунської Бесарабії на початку 1920-х років —Лінгвістичні дослідження, 2020. 14с.
21. «Кераміка і Керамічне виробництво середньовічного Білгороду: історія дослідження, проблеми та перспективи» І.Б. Тесленко, Л.В. Мироненко, 2022. с 331–353
22. Ключник А. Белгород-Днестровский, том 2, Одеса : Маяк, 1970. 170 с
23. Нанієв П. І. Белгород-Днестровский : историко-краеведческое исследование. Одеса : Маяк, 1985. 80 с.
24. «Примар Четатя-Алба / Primar Cetatea Albă» : Akkermanika. Url: <https://surl.li/tkxklz>
25. І. Худяков, І. Яременко, Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Випуск 71. 2025, 180-196
26. Татарбунарське повстання : Akkermanika. Url: <https://surli.cc/tvlp1f>
27. Tulus Artur: "Eastern Slavs from Southern Bessarabia under the Romanian Administration (1918-1940)" - Galats, "Lower Danube" University, 2017.
28. Academia.edu – Statutul politico-juridic al Cetății Albe. Url: <https://www.academia.edu/5296677/>
29. Amitai, Nisan. «Aqerman va-‘ayarot ha-maḥoz : sefer ‘edut va-zikaron», 1983. 524 p.
30. Ciobanu D. Bessarabia as Part of Greater Romania: Challenges and Solutions. Transylvanian Review, 2016. 20с.
31. Edificii religioase din episcopia Cetatea Albă și Ismail (1918-1940), Religious buildings in the episcopate of the Cetatea Albă and Ismail (1918-1940), I. Ghelețchi, 2022. 5с.
32. Ghelețchi I. Administrația publică locală în sudul Basarabiei (jud. Cahul, Ismail, Cetatea Albă) în anii 1918–1940, 2021. 34 с.
33. Jakubek, Daniel; Baar, Vladimir. Rivalry Between the Bessarabian and Moldovan Churches Within the Context of Support of the Russian Church and Politics. April 2021. 18с.
34. JewishGen – Pinkas Hakehillot Romania: Cetatea Alba (Bilhorod). Url: https://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_romania/rom2_00389.html 64
35. “Județul Cetatea Albă.” Portretul României Interbelice, Memoria Ro. Url: https://romaniainterbelica.memoria.ro/judetecetatea_alba/
36. Mihai Tașcă: La Unirea Basarabiei cu România // Zbor cu avionul spre Hotin și Cetatea Albă în 1930, Timpul, 11 березня 2011 Url: <https://timpul.md/articol/la-unirea-basarabiei-cu-romania-zbor-cu-avionul-spre-hotin-si-cetatea-alba-in-1930-21354.html>
37. M. Slapac, L. Dumitrașcu «Repere istoriografice privind arhitectura și urbanismul din basarabia interbelică historiographical sources regarding the architecture and urbanism in interwar Bessarabi», 2024. 10с.
38. Protioan Lisnic – Istoria Cetății Albe. Url: <http://protioanlisnic.blogspot.com/2014/07/orasele-judetelor-cetatea-alba-si.html>

39. Sanatoriul Ligii naționale contra tuberculozei, Bugaz. 12.07.2011. Url: <https://artdeco-modernist.blogspot.com/2011/07/sanatoriul-ligei-nationale-contr.html>

40. Smochină S. Politica României față de Basarabia (1918–1940). Chișinău : Cartdidact, 2001. 272 c.

41. Statutul politico-juridic al orașului Cetatea Albă (Akkerman) în cadrul Țării Moldovei, Drd. V. Josanu, 2013. 26c.

42. Ștefan cel Mare – Cetatea Albă : blog «Monumentul». Url: <https://monumentul.blogspot.com/2013/11/stefan-cel-mare-cetatea-alba.html>

Додаток 1

Додаток 2

LOCALITĂȚILE DIN JUDEȚUL CETATEA-ALBĂ

A) Orașe

1. Municipiul Cetatea-Albă
(capitala județului)

B) Sate

I. PLASA ARCIZ

1. Arciz
2. Arcizul-Nou
3. Bieni
4. Burgugi
5. Delijler
6. Demir-Hagi
7. Deneviș
8. Fergampenuaz-Mare
9. Fergampenuaz-Mic
10. Fridenstal
11. Gnadenfeld
12. Hofnungsfeld
13. Pavlovca
14. Plotc
15. Tuzlăc
16. Tepiș
17. Vădeni
18. Vornesen

II. PLASA CAZACI

1. Alexandreni
2. Andreu
3. Babei
4. Caplani
5. Cazaci
6. Celmeccia
7. Corcmaș
8. Cornești
9. Danienfeld
10. Elgenheim
11. Gura-Roșie
12. Han-Căgia
13. Moldova
14. Palanca
15. Pietroasa
16. Răleanca
17. Roșia
18. Saria
19. Seimeni
20. Seimeni-Noui
21. Tudora
22. Tăriceanca-Nouă
23. Tăriceanca-Vechie
24. Zabara

III. PLASA IVĂNEȘTII-NOI

1. Cișia
2. Cotul-Chitaiului
3. Cuporani
4. Deleu
5. Dumitresti
6. Dunăreanca
7. Glavan
8. Golița
9. Hasan-Batâr
10. Iserlia
11. Ivăneștii-Noui
12. Pandacia
13. Satalic-Hagi
14. Traian

IV. PLASA LIMAN

1. Achembet
2. Adămești
3. Alcașia
4. Balabanca-Mare
5. Balabanca-Mică
6. Bani
7. Băile-Bugaz
8. Băile-Sergheevca
9. Băcora
10. Benchedorf
11. Budachi
12. Budachi-Cordon
13. Calabei-Mari
14. Calabei-Mici
15. Catorga
16. Cerchez
17. Ciobana
18. Codărești
19. Davideni
20. Halle
21. Liuba
22. Managhi
23. Mansburg
24. Marazilăveni
25. Marianca-Mare
26. Marianca-Mică
27. Mologa
28. Neufeld
29. Nicolae-Bălcescu
30. Nicolaeni
31. Ovidiu
32. Pavleni
33. Păpușoi
34. Postal
35. Romaneghi
36. Soliental
37. Straburg
38. Saba-Colonie
39. Saba-Targ
40. Șabalat
41. Turlachi

V. PLASA SĂRATA

1. Achmanghit
2. Băramcea
3. Băileleu-Mare
4. Băileleu-Mic
5. Căia
6. Camie
7. Cantemir I
8. Cantemir II
9. Cemcelul-Mare
10. Cemcelul-Mic
11. Constantinesti
12. Culevca
13. Fridensfeld
14. Gnadenfeld
15. Hagider
16. Iaroslava
17. I. G. Duca
18. Ivănceni
19. Lihtental
20. Mihăileni
21. Moldoveni
22. Nădejdea
23. Neagra
24. Noua-Suliță
25. Plihtevca
26. Rosenfeld
27. Sărata
28. Sărata-Mică
29. Sărlăța
30. Sergheevca
31. Siagopca
32. Simche
33. Tătarăști
34. Uspenka

VI. PLASA TARUTINO

1. Amara
2. Apodul-Purice
3. Beresina
4. Borodino
5. Capalat
6. Catzbach
7. Clușeni
8. Cleaști
9. Cogălniceanu
10. Crasna
11. Culmea
12. Cuză-Vodă
13. Depoul-Basarabesca
14. Gighir
15. Leipzig
16. Luceburg
17. Malu-Mare
18. Malu-Mic
19. Paris
20. Particul-Nou
21. Tarutino
22. Vasile-Stroescu
23. Zoreni

VII. PLASA TUZLA

1. Adâncata
2. Balabanca
3. Bazariauca
4. Bazariauca-Vechie
5. Balca
6. Bezimenca-Mare
7. Bezimenca-Mică
8. Buduri
9. Burnas
10. Camiatca
11. Catlabug
12. Chebabea
13. Divizia
14. Hagi
15. Luxemburgul-Nou
16. Marazi
17. Martaza
18. Noul-Caragaci
19. Principele-Carol
20. Principele-Mihai
21. Răieni
22. Reghe-Ferdinand
23. Regina-Maria
24. Sadova
25. Shăria
26. Scandiba
27. Săgani
28. Trihatchi
29. Tropoclo
30. Tuzla
31. Târșeni
32. Vechia
33. Zangherovca
34. Zolocari

VIII. PLASA VOLINTIRI

1. Aniuoasa
2. Antonesti
3. Cara-Hasan
4. Chizil
5. Delniceni
6. Faraoni
7. Frumusica-Nouă
8. Frumusica-Vechie
9. Hofnungstal
10. Ivăneștii-Vechi
11. Manja
12. Mariensfeld
13. Moruzeni
14. Nicolae-Lorga
15. Odessa-Nouă
16. Olănești
17. Păuleni
18. Purcani
19. Răscăleți
20. Slobosia
21. Suiunduc
22. Ștefănești
23. Vladimirrești
24. Volintiri

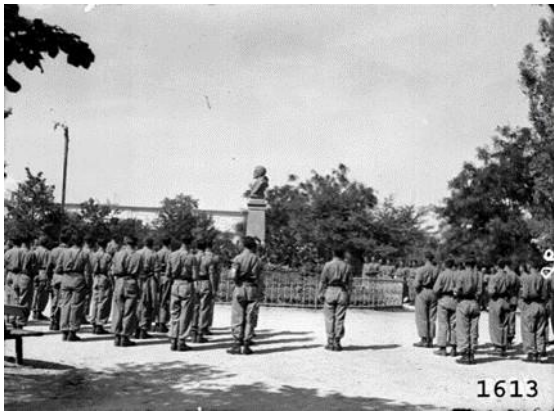
Додаток 3

Додаток 4

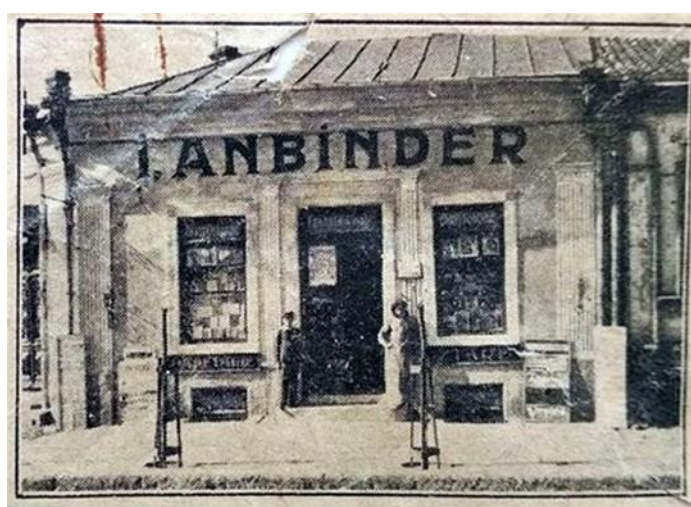
Додаток 5

Додаток 6

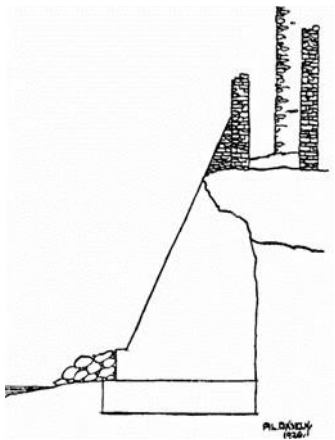
Додаток 7

Додаток 8

Додаток 10

Додаток 11

Додаток 12

[illegible]

Додаток 16

ÎNFIINȚAREA ȘI ACTIVITATEA SPITALULUI DE ANIMALE al CAMEREI AGRICOLE – CETATEA-ALBĂ

Spitalul de animale ce funcționează astăzi în orașul Cet.-Albă a luat ființă datorită persistenței Directorului Camerei Agricole, Inspector General S. Zarma, care a înțeles să ajute pe țăranul din județul său și în această direcție.

Încă din 1926, în acest scop, s'a cumpărat casa fostă «Poșta de cai», casă pe care intenționa primăria și poșta orașului să o ocupe, dându-se fiecare drept proprietar.

Camera a neglijat aceste pretenții și în 1929 când membrul Comisiunii de improprietare au propus ca acest imobil să treacă în posesia Camerei, aceasta deja se folosea de clădire, făcând totodată reparațiile strict necesare.

Sumele pe care le cereau reparațiile și renovările erau mari, căci imobilul se prezenta în stare de ruină. Costul fostei «Poșta de cai» (200.000 lei) Camera

71

a cerut să fie scăzut din suma depusă pe seama Ministerului de Agricultură, Direcția îndrumărilor agricole.

Încă în 1927, în casa fostei «Poșta de cai», s'a proiectat înființarea infirmeriei de animale, dar din diferite motive nu s'a putut realiza și abia în anul 1934 s'a reluat din nou în discuție această chestiune, trecându-se tot odată la lucrările necesare funcționării Spitalului.

În acest scop s'a format un fond de 200.000 lei, pentru reparațiile clădirii, din care s'a epuizat 199.397 lei, apoi fondul de 56.000 lei pentru reparațiile de întreținere infirmeriei și procurarea mobilierului, din care

Додаток 17

